

89

ՅԵՐՈՆՒՄԵԱՅ

ՎԱՍՆ Ի ԲԱՍՆ ԵՒ ՏԵՐԿՈՒՄ ԳԻՐՍ ԱՌ Ի ՀԵՐԲՆԵՏԻՈՅ
ԶՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՍՆ ԲԱԺԱՆԵԼՈՅ

ԳԵՐՄԱՆՆԵՐԻՆ-ՀԱՅԵՐԻՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹԵԱՄԲ

ԵՒ

ՀԱՅ-ՂԱՏԻՆ ԲՆԱԳՐՈՎ,

ՀՐԱՏԱՐԱԿՑ

Հ. ԱՐԻՍԱԿԷՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԻՐԵԹ. ՈՒՅԵՆ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1920

Կ.Թ
313

2004

ՅԵՐՈՆԻՄԵԱՅ

ՎԵՍԻ Ի ԲՍԸՆ ԵՒ ՅԵՐԿՈՒՍ ԳԻՐՍ ԵՌ Ի ՀՆԲՐԱՅԵՑԻՈՅ
ՋՊԸՏՄՈՒԹՒԻՆՍՆ ԲԱԺԱՆԵԼՈՅ

ԱՉԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

ՁԲ.

HIERONYMI
PROLOGUS GALEATUS

in altarmenischer Übersetzung

Herausgegeben von

P. ARISTACES VARDANIAN

Wiener Mechitharist.

WIEN

Mechitharisten-Buchdruckerei

1920.

Կ.Թ.
515

ՅԵՐՈՆԻՄԵԱՅ

ՎԱՍՆ Ի ՋՍԱՆ ԵՒ ՅԵՐԿՈՒՍ ԳԻՐՍ ԱՌ Ի ՀԵՐՐԱՅԵՑԻՈՑ
ՋՉԱՏՄՈՒԹԻՒՆՄՆ ԲԱԺԱՆԵԼՈՑ

ԳԵՐՄԱՆՆԵՐԷՆ-ՀԱՅԵՐԷՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹԵԱՄԲ

ԵՒ

ՀԱՅ-ԼԱՏԻՆ ԲՆԱԳՐՈՎ,

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ

Հ. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ՄԻԻԹ. ՈՒՍԷՆ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Չ Ա Ր Ա Ն

1920

HIERONYMO

(420-1920)

ՆԵՐԱԺՈՒԹԻՒՆ

Zur armenischen Übersetzung des Prologus Galeatus.

Die in allen armenischen Bibelhandschriften den Kg.-Büchern vorausgeschickte armenische Übersetzung des Prologus Galeatus von Hieronymus hat schon längst die Aufmerksamkeit der armenischen Forscher auf sich gelenkt und Anlass zu verschiedenen Meinungen über Verfasser und Übersetzer gegeben.

Zohrap (Armenische Bibel, Bd. II, S. 1) schreibt die Schrift Origenes zu. In seiner Herausgabe des fraglichen Schriftchens wiederholt Sukry (Bazmavep, 1877, S. 202ff.) den Zohrap, ohne von dem vor zehn Jahren durch A. Muratian veröffentlichten viel besseren Text Kenntnis zu haben. Muratian (Aršalujs Araratian, 1867, n. 811) hält die Schrift für einen sprachlich modifizierten Auszug aus Oskans Übersetzung des Prologus Galeatus. Kalemkiar (Geschichte der armenischen Journalistik, Wien 1893, S. 55.) führt die Frage zur endgültigen Lösung, indem er gegen

28-311

9589-961

(106-2004)

313-2004

Zohrap den Hieronymus zum Verfasser der Schrift erklärt und gegen Muratian die Übersetzung derselben — wohl zu unterscheiden von Oskans Übersetzung, die auch in Mechithars Bibel Aufnahme gefunden hat — ins 5. Jahrhundert zurückdatiert. Ihm schliessen sich Norair (Koriun Vardapet, Tiflis 1900, S. 26—27) und Ter-Mosesian (Исторія Перевода, С.-Петербургъ 1902, S. 54—55) an.

Gänzlich unbekannt mit diesen Ergebnissen der Forschung, befasst sich Sargissian mit dem Schriftstücke (Grand Catalogue des Manuscrits arméniens de la Bibliothèque des PP. Méchitharistes de S.-Lazare. Venise 1914, Vol. I, S. 156). Die Angabe einer Venediger Handschrift, dass es von Hieronymus stamme und von Fra Augustin, O. Pr., im Jahre 1380 ins Armenische übertragen worden sei, würdigt er einer ernstgemeinten Untersuchung, und macht die Entdeckung, dass es sich um eine Abschrift des Fra Augustin von einer älteren armenischen Übersetzung handeln dürfte. Es ist aber hier ganz einfach von einer anderen späteren Übersetzung der Unitoren die Rede.

Wie in den lateinischen so auch in den armenischen Handschriften führt das Schriftchen verschiedene Überschriften, und

zwar 1. „Vorwort den Kg.-Büchern vorgesetzt“; 2. „Anlass und Inhalt der Kg.-Bücher und Vorwort den Königen vorgesetzt“, vgl. Praefatio Hieronymi in librum regum (Migne, Pat. Lat. XXVIII, S. 593 ff.). Dem Inhalte entsprechender ist aber die dritte klassische Überschrift: „Über die von den Hebräern vorgenommene Einteilung der Geschichten in 22 Bücher“.

Die armenische Übersetzung fliesst nicht aus dem lateinischen Original. Da nun aber die Ausschliessung dieser Schrift aus der durch Sophronius gefertigten Übertragung der Werke des Hieronymus wegen ihrer Wichtigkeit undenkbar ist, so gehen wir nicht fehl mit der Annahme auch einer griechischen Übersetzung, die mit anderen griechischen Schriften (vgl. Koriun, S. 18) die Reise nach Armenien gemacht und dort der armenischen Übersetzung zur Vorlage gedient habe. Auch sind die griechischen Übersetzungen der Lebensbeschreibungen von S. Hilarion und Paul des Eremiten abhanden gekommen, und doch sind die betreffenden armenischen Übersetzungen auf einen griechischen Text zurückzuführen (vgl. Norair, a. a. O., S. 27).

Die armenische Übersetzung deckt sich natürlich mit dem lateinischen Original nicht. Die jeweiligen Abweichungen, Ab-

kürzungen und Erweiterungen kommen auf die Rechnung der griechischen Übersetzung und der Zeiteinflüsse. Beachtenswert ist folgende Stelle der armenischen Übersetzung: „Judith und Tobias und der Hirte wurden des Kanons nicht würdig=Tobias et Pastor non sunt in canone“. Migne (a. a. O., S. 593) möchte „Pastor“ als Nachschub ausmerzen; manche Forscher ersetzen es mit 3. Machabaeorum — was auch Tathevacı in seinem Verzeichnisse der heiligen Bücher (Liber quaestionum, Konstantinopel 1727, S. 450) tut — während wieder andere die Umänderung des „Pastor“ in Philopator oder Esther als eine befriedigende Lösung vorschlagen. Doch das armenische Hoviv ist der unwiderlegliche und altehrwürdige Zeuge für die Echtheit von Pastor.

Die armenische Übersetzung trägt an sich den Stempel klassischen Ursprungs. Wir können auf sie das rühmliche Wort des Hieronymus von Sophronius anwenden: cum elegante sermone transtulit (De viris illustribus, c. 134). Die Verlegung der armenischen Übersetzung ins 8. Jahrhundert, ist ein literarischer Missgriff von seiten des Ter-Mosesian (a. a. O., S. 274).

Durch meine gründliche Untersuchung der sprachlichen auffallenden Ähnlichkeiten unserer Schrift mit dem armenischen Chro-

nicon des Eusebios erhebe ich die Ansicht des Norairs (vgl. Koriun Vardabet, S. 26) zur Gewissheit: die armenischen Übersetzungen von Chronicon und Prologus sind von derselben Hand bewerkstelligt.

Meiner Neuausgabe habe ich die Handschriften Nr. 55, 71, 47, 305 (= A, B, C, D) der Wiener Mechitharisten-Bibliothek und die kritisch wertlosen Ausgaben von Muratian (= E), Sukry (= F), Zarbhanelian (= G) zugrunde gelegt. Zur übersichtlichen Darstellung des Verhältnisses vom Armenischen zum Original, gebe ich auch das Letztere dem Ersteren parallel in Druck wieder, indem ich von den Varianten der Migneschen Ausgabe diejenigen in meinen Text herübernehme, die mit der armenischen Übersetzung übereinstimmen. Zur Vollständigkeit meiner Arbeit füge ich auch Oskans sklavische Übersetzung bei.

P. ARISTACES VARDANIAN

Wiener Mechitharist

Յ Ե Ր Ո Ն Ի Մ Ե Ա Յ

Վ Ա Մ Ն Ի Ք Մ Ա Ն Ե Ի Տ Ե Ր Կ Ո Ւ Մ Գ Ի Ր Ս Ա Ռ Ի Հ Ե Բ Բ Ա Յ Ե Ց -
Ի Ո Ց Զ Գ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Մ Ն Բ Ա Յ Ա Ն Ե Ա Ո Ց

Հայ ընագիրը եւ տեսութիւններ: —
Զօհր ապեան թագաւորութեանց գրքին նախագրութեան կը կցէ սա ծանօթութիւնը. «ի գրչագիր օրինակս մեր յառաջ քան զայս նախագրութիւն գտանի եւ այլ՝ մակագրեալ Յասալաթան նախկարգեալ Սահաբաբաբեանց, զորմէ ակնարկի յառաջիկայդ լինել Որոգինեայ: Այլ քանզի պարունակու թիւն բանիցն որ ի նմա ձգի ի վերայ անձնիւր գրոց աստուածաշունչ մատենիս՝ քան թագաւորութեանցն առանձինն, յայն սակա զանց արարեալ դնել աստանօր, ի դէպ համարիմ եւ զնոյն կարգել ի վախճանի ընդ այլ եւս գրուածս գտեալս ի գրչագիր աստուածաշունչս մեր, այլում պատեհագոյն ժամանակի թողեալ հետազօտել վասն մատենագրի նորին¹»: Այս

¹ Աստուածաշունչ մատեն հին եւ նոր կտակարանաց, Վենետիկ 1805, հատոր Բ, էջ 1, ծանօթ.:

խոստումը սակայն չ'իրագործուիր « յաղագս կարի իմն երկարաձգութեանն, » հրատարակութեան եւ զխողազոյն առիթներու կը յետաձգուի՝ առանձին տպագրութեամբ լոյս տեսնելու՝ զրական կամ պատմական ուրիշ հատուածներու հետ¹ :

Ս ու ք ր ե ա ն՝ յեցած անտարակոյս Զօհրապեանի տուած այս ծանօթագրութեան, իր « Աստուածաշունչք. թարգմանութիւն Ծօթանասնից եւ հայկականն եւ ամբողջութիւն նոր կտակարանին, ուսումնասիրութեան մէջ² հրատարակութեան տարով խնդրական հատուածը՝ զրեթէ բառացի կը կրկնէ Զօհրապեանի տեղեկութիւնները. « կը դնենք այս տեղ, կը զրէ, հայկական ձեռագրաց մէջ գանուած երկարագոյն յառաջաբան մը Թագաւորութեանց զրոց, յորում կը խօսուի երբայական զրոց շարքին եւ անոնց անուանց վրայ, » յետոյ կը ներկայացընէ « վասն ի յերկուս գիրս առ ի Հեթրայեցոց զպատմութիւնսն Բաշանեցոյ, » հատուածը ու կը յաւելու. « այս յառաջաբանս, զոր ի նախնեաց ձեռա-

¹ Անդ, հատոր Գ, Յաւելուած Աստուածաշունչ մատենիս, ծանուցումն, էջ 3:

² Բաղմավէպ 1877, էջ 202—203:

գրաց հոս կարգեցինք, թերեւս նոյնն ըլլայ, զոր կը յիշատակէ Թագաւորութեանց նախադրութեան շարագրողն եւ կ'ըսէ. Այլ զե Երբայեցիք յերկուս գիրս բաժանեն զգիրս Թագաւորութեանցս, եւ այլք ի չորս, գտցես զայս ի յառաջաբանի անդ հնոցն, զոր ես կարծեմ զոլ Որոգինի, որ յոյժ հմուտ էր երբայեցոյն¹ »:

Զի գիտեր հետեւաբար Ս ու ք ր ե ա ն թէ իր հրատարակութենէն ճիշդ տասը տարի առաջ արգէն Ա. Մ ու ր ա տ ե ա ն (Գահրէ) « Արշալոյս արարատեան ի մէջ հրատարակած է աւելի կատարելագոյն բնագիր մը, աւելի կատարելագոյն տեղեկութիւններով: Հարկ է ծանօթանալ այս տեղ Մ ու ր ա տ ե ա ն ի տուած տեղեկութիւններու այն սողերուն, որոնք ուղղակի կապ ունին իր հրատարակած հատուածին հետ. « Այս օրերս քանի մը երես հին ձեռագիր ձեռքս անցաւ, մաքուր պահուած, որ կերեւի թէ ձեռագիր Աստուածաշունչի մը սկիզբէն կամ վերջէն ինկած պիտի ըլլայ. եւ համարելով թէ բողբոջին անարժան չէ գիտնոց առջեւ ելնելու, ամենայն զգուշութեամբ օրինակեցի եւ միայն օ ի տեղ գործածուած »-երբ

¹ Բաղմավէպ 1877, էջ 202, 203:

(կարգա՝ աւերը)՝ ըստ այժմեան սովորութեան օ գրելով՝ ձեզի կը խրկեմ պատուական օրագրոյդ միջոցաւ հրատարակելու համար...: Այս ձեռագրոյն վերնագիրն է «Մասն ի յերկուս գիրս աւ ի յեքրայեցոց պատմութեանն Բաժանելոյ, որ քաղուած մը ըլլալու է անշուշտ եւ ոչ ամբողջ թարգմանութիւն Չէրօնիմոսի առաջաբանութեանն սաղաւարտալ վերնագրով գրուածքին, որ կը գտնենք Մխիթար Աբբայ հօր Վենետիկ տպած մեծ պատկերազարդ Աստուածաշունչին վերջը»: Մուրատեան այս հատուածին եւ իր օրինակին մէջ կը նկատէ զգալի տարբերութիւններ, մանաւանդ շարագրութեան, այսինքն մինչ իրը յտակ է՝ միւսը խճողուած է օտար ու անիմանալի ձեւերով, ու այս տարբերութիւնները թոյլ կու տան իրեն մակաբերելու թէ «ասիկա ուրիշ թարգմանութիւն մըն է՝ միայն հարկաւոր մասերը քաղելով»: Սակայն նոյն տարբերութիւնները նշանակելու հարկ չի տեսներ Մուրատեան, քանի որ ընթերցողները կրնան զիւրաւ տեսնել՝ երկուքն ալ ընթեռնելով¹:

¹ Արշալոյս արարատեան, Չմուշիա 1867, թիւ 811:

106-2004 / 1589-961 313 - 2004

Մէջ բերուած այս կարծիքները վերջնականապէս ու որոշակի կը լուսաբանէ Գալէ մքեարեան մատնանշելով Ջօհրայեանի գէմ թէ «այս յառաջաբանը չէ Որոգինեայ, այլ Ս. Յերոնիմոսի, որուն լատին բնագիրը Vulgataի սկիզբը կը գրուի In totam Scripturam Prologus galetatus վերնագրով, եւ Մուրատեանի գէմ թէ «այս յառաջաբանը, ինչպէս լեզուն կը վկայէ, Ն. դարու թարգմանութիւն է, զոր Ոսկան չունենալով՝ իր Աստուածաշնչին յառաջաբանին մէջ կը թարգմանել¹ լատին բնագրէն իր աղաւաղ լեզուաւ եւ կը տպէ դարձեալ Մխիթար Աբբայ հայր իր Աստուածաշնչին ետեւն՝ այս վերնագրով. Չէրօնիմոսի առաջաբանութեանն սաղաւարտալ²: Այսպէս նաեւ Նորայր իր «Կորին վարդապետին»³ մէջ եւ Տէր Մովսէսեան՝ «Պատմութիւն սուրբ գրոց

¹ Ոսկան կը թարգմանէ թէ ստորեւ յիշուած Քրա Ագոստինոսի թարգմանութիւնը կը գործածէ, քննել է:

² Պատմութիւն հայ լրագրութեան ի սկզբանէ մինչեւ մեր օրերը, Վիեննայ 1893, էջ 55:

³ Կորին վարդապետ եւ նորին թարգմանութիւնը, Տփղիս 1900, էջ 26-27:

ՅԵՐՈՆԻՄՈՍԻ

հայկական թարգմանութեան, ուսումնասիրութեան մէջ¹:

Բացարձակ անծանօթ երկիրներ մնացած են Սարգիսեանի համար յառաջ բերուած այս տեղեկութիւններն ու իրողութիւնները. իրեն յատուկ հասցեագրանութեամբ կը գրէ Սարգիսեան. «Գալով յառաջաբանիս ծագման՝ արժանի է լուրջ քննութեան: Մեր գրատան հին եւ նոր Կտակարանաց Չեռագիր Հասարակ մը մէջ Ս. Հերոնիմոսի վերագրուած է այս

¹ История Перевода Библии на армянский языкъ, С.-Петербург. 1902, էջ 54—55: — Հոս յառաջ կը բերեմ նաեւ Չարբեհանայեան, որ կը գրէ «յառաջ քան զտփորական եւ զԾանօթ նախադրութիւն առաջին թագաւորութեան Գրոց, կայ ուրիշ նախաբանութիւն մըն ալ յաղագս բաժանելոյ զատուածաշունչ գիրս ի քսան եւ երկուս, հետեւեալ վերնագրով. Յառաջաբան նախկարգեալ թագաւորութեանց վասն ի յերկուս (զոր պարտ է ընթեռնուլ ի քսան եւ յերկու) գիրս առ ի հերթայեցոց զպատմութիւնն բաժանելոյ զի քսան եւ երկու նշանադրաբ վարին երթայեցիք եւ ապա կը թուէ մի առ մի զգիրս սուրբոց բոտ հերթական տառիցն յորջորջման», Հայկական թարգմանութիւնք նախնեաց, Գար Գ.—Ժ.Գ., Վենետիկ 1889, էջ 143: Մեր հրատարակութեան մէջ նկատի առնուած է Չարբեհանայեանի այսպէս անորոշ գիծերով մէջ բերած հատուածը, անդ, էջ 134—135: Ինչպէս կը տեսնուի Չարբեհանայեանի ալ տեղեակ չէ Մուրատեանի եւ Սուքրեանի հրատարակութիւններուն:

գրուածս եւ իբր թէ թարգմանուած ի լատինէ՝ յամի Տեառն 1380, ձեռամբ Փրա Աւգոստինոսի ի կարգէն քարոզաց, ու յառաջ կը բերէ սա յիշատակարանը. «Կատարեցան նախադրութիւնք եւ գլուխք բոլոր հին եւ նոր Կտակարանացն Աստուծոյ բոտ շարագրութեան երանելոյն Պերոնիմոսի. եւ յեղափոխեալ եղև ե յայս յեռամբ յանյառ Գրէ՛ Պրա Աւգոստինոսի ի Կարգէն Երթայեց Փրեարխարացն ի հաղագս Վնէ՛ժ, յամի Տեառն ՌՅԶ, ի Փետրուար ԺԵ. : Առանց սակայն անգրագառնալու թէ հոս խնդիրը նորագոյն «ունիտորական» թարգմանութեան մը մասին է, Սարգիսեան կը փութայ անմիջապէս ժամանակագրական ծանօթագրութիւններով ապացուցանել ու համոզել ջանալ թէ «Փրա Աւգոստինոսի գրածը կամ կեղծիք է եւ կամ «յեղափոխեալ եղև ի յայս բացատրութեամբ», պարզապէս ընդօրինակութիւն հասկանալի է եւ ոչ թէ թարգմանութիւն: Այս այսպէս ըլլալով հանգերձ, հաւանական է որ Հերոնիմոս գրած ըլլայ ստուգիւ թագաւորութեան նախկարգեալ յառաջաբանը դէթ եւ մեր նախնիք Փրա Աւգոստինոսէն շատ կանուխ թարգմանած ըլլան զայն ի

հայ բարբառ, եւ այլն¹: — Կարելի չէր առաւելագէս «խարխաբել ի միջօրէի»:

Prologus Galeatus. — Յնրոնիմեայ ինգրոյ նիւթ այս յառաջաբանութիւնը Migneի հրատարակութեան մէջ կը կրէ Praefatio Hieronymi in libros Samuel et Malachim² անունը, մինչ ուրիշ ձեռագիրներ ունին միայն Praefatio Hieronymi in librum regum կամ in libro regum; այս ընթերցուածին մերձ է նաեւ հայերէն Ս. Գրքերու մէջ պահուած յայտնագէս յետնագրեան «Յառաջաբան նախահարգեալ Ռաբա-որո-նեանց» գլխակարգութիւնը, նոյնպէս եւ «Գիրք պատճառաց ի աւանդած «Սկիզբն է պատմութեան Ռաբա-որո-նեան Գրոց է յառաջաբան նախահարգեալ Ռաբա-որո-նեանց», J. Martianay է որ՝ յառաջաբանութեանս բովանդակութիւնը նկատի առնելով՝ կը փոխէ այս գլխակարգութիւնը եւ կը գնէ Praefatio Hieronymi presbyteri de omnibus libris Veteris Testamenti, քանի որ այս

¹ Մայր Յուցակ Հայերէն Չեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ 1914, էջ 156:
² Migne, Pat. lat. 28, էջ 593-603, տես նաեւ Fessler, Institutiones Patrologiae, II, էջ 184:

ընթերցուածը շատ լաւ կրնայ յարմարիլ այն ամէն գրքերուն, զորոնք Յերոնիմոս երբայականէն փոխեց լատիներէնի¹. այս ենթադրութիւնը Յերոնիմոս ինքնին հաստատել կը թուի երբ կը գրէ hic prologus, Scripturarum quasi galeatum principium, omnibus libris quos de Hebraeo vertimus in Latinum, convenire potest: ut scire valeamus, quidquid extra hos est, inter apocrypha esse ponendum = Այս առաջաբանութիւն, կտակարանաց իբրեւ սաղաւարեալ սկիզբն, ամենեցոնք Գրոց զորս յառաջաբանութեանս է պատմութեանս, պատմութեանս կարէ. զի կարացուք գիտել՝ զինչինչ արդեօք արտաքոյ սոցա է՝ ի մէջ ծածկերցն է զնեթ²: Ահա այս հիման վրայ է որ յառաջաբանութիւնս սովորաբար համառօտակի կը կոչուի Prologus galeatus եւ Վուլգատայի հրատարակութիւններու սկիզբը կը դրուի իբրեւ ընդհանուր յառաջաբան³: Հայ թարգմանու-

¹ Migne, Pat. lat. 28, էջ 593, ծանօթ.:
² Ոսկանի Երեւանեցւոյ Աստուածաշունչ հնոց եւ նորոց կտակարանաց ներպարունակօր, Յամներտամ 1866, Բ, էջ 746:
³ Տես միայն Loch, Biblia sacra Vulgatae

Թեան ընծայած « Վասն ի Կասն Ե-¹ յերհո-
գիւս աս ի Էբրայեցոց զպատմութիւնն Բա-
ժանելոց » ընթերցուածը հետեւեալար շատ
յարմար յղացուած է՝ յառաջաբանութեանս
բովանդակութեան կատարելագոյնս համա-
պատասխանելուն :

Հայերէն Թարգմանութիւնը : — Եր-
բեք հաւանական չէ ընդունիլ թէ հինգե-
րորդ դարու Թարգմանիչները ուղղակի լա-
տիներէնէ բնագիրներ հայացուցած ըլլան .
այս ընդհանուր կարծիքին հանդէպ Աւգե-
րեանի « Բազմավէպի մէջ ընթացած

editionis, Ratisbonae, t. I, էջ XVI եւ Arndt,
Biblia sacra Vulgatae editionis, Ratisbonae 1899.
էջ XII:

¹ Տրամադրելի բոլոր օրինակները կը կարդան
« Վասն ի յերհո- գիւս . . . » հմտէ նաեւ Սարգիսեան,
Յուլիոս, էջ 52, 73, 96՝ « ի յերհո- », էջ 120՝ « յեր-
հո- », էջ 104՝ « յերհո- », էջ 88՝ « ի յերհո- գիւս . . . »
Չարք հանալեանն է որ կ'անդրադառնայ այս
զրեպ ընթերցուածին եւ կ'ուղղէ « Վասն ի քոսն եւ յեր-
կու գիւս », Մատենադարան հայկական Թարգմանու-
թեանց նախնեաց, էջ 134. ուղղագոյն է սակայն եւ
հայերէն՝ Նորայրի ընթերցուածը « Վասն ի Կասն Ե-
գիւս . . . », կորիւն վարդապետ. էջ 26, զոր կ'ըն-
տրեմ նաեւ ես : Այս վրիպակը յառաջ եկած է պար-
զպետ « Ի Ե- Ե- Ե- գիւս », համառօտագրութենէն, ուր
երկու « Ե » ներէն մին սովորական երեւոյթի մը հետեւան-
քով ինկած է, հմտէ Նորայր, Բառաքնութիւն,
կ. Պոլիս 1880, էջ 27—32:

« տարբեր ծամբան » եւ նշմարած « բողոքովն
նոր ասպարէզ »¹ կը մնայ միշտ անձնական
ենթադրութիւն. այս է գոնէ մեր համոզումը :

Յերոնիմեայ ինչորոյ նիւթ յառաջա-
բանութիւնը իր կարեւութեանը համար
ունեցաւ անտարակոյս իր յունարէն Թարգ-
մանութիւնը. այս մասին բացորոշ յի-
շատակութիւն մը գոյութիւն չունի . գի-
տենք սակայն որ Յերոնիմեայ գրութիւն-
ները յունարէնի կը վերածուէին իրեն ժա-
մանակակից եւ բարեկամ Սոփրոնիոսի
ձեռքով, ինչպէս ինքն անձամբ կը յիշա-
տակէ De viris illustribusի մէջ .

Sophronius, vir apprime erudi-
tus . . . nuper de subversione Serapis
(περι της καταλύσεως Σεραπειου) insig-
nem librum composuit, de Virginitate
quoque ad Eustachium et vitam Hi-
larionis monachi, opuscula mea in
Graecum cum eleganti sermone tran-
stulit: Psalterium quoque et Prophe-

¹ Հ. Յ. Աւգեր . . . « Մատին լեզուն եւ գրակա-
նութիւնը նախնեաց քով », Բազմավէպ 1909, էջ 59—66
եւ 145—160, 1910, էջ 559—569. հմտէ Ա կ ի ն ե ա ն,
« Ս. Իրենէոս հայ մատենագրութեան մէջ », Հանդ.
Ամս. 1910, էջ 200—208, ուր Աւգերեանի գիւս-
թիւնը կ'անուանուի « երեւակայութիւն եւ պատրանք » :

tas quos nos de Haebreo in Latinum vertimus¹.

Յերոնիմոսի այս եւ ուրիշ թարգմանածոյ գրութիւնները՝ տարածուեցան անտարակոյս եւ հասան մինչեւ ի կողմանս Յունաց, ուստի «աստուածատուր գրոց հաստատուն օրինակներու» հետ եւ «բազում շնորհագիր հարց յետ այնր ականդութեամբ»²՝ փոխադրուեցան Հայաստան եւ թարգմանուեցան ընտրանօք դասական Յերոնիմեայ վայել դասական սքանչելի հայաբանութեամբ: Եւ իրօք Հիւլարիոնի վարքը, որուն Սոփրոնեայ թարգմանած յունարէնը չկայ այսօր, ունինք հայերէն թարգմանութեամբ, որ սակայն զժբախտաբար համառօտուած է եւ ենթարկուած նոր խմբագրութեան ու տուժած հետեւաբար իր նախկին դասական նկարագիրը³ մինչդեռ «վարք սրբոյն Պաւղոսի անպատականի» հրաշքով կարծես ազատած

¹ Migne, Pat. lat. 23, էջ 755. ուր կայ նաեւ հիատարակուած De viris illustribusի յոյն բնագիրը:

² Սոփրոն. հրարկ. վենետիկ, էջ 18:

³ Վարք Հարանց, վենետ. 1885, Ա, էջ 327—330, լատին բնագիրը Migne, Pat. lat. 23, էջ 30—54: Զեմ յիշեր ընդարձակագոյն հրատարակութիւնը, Սոփրոնի, 69—137:

է աւերիչ ձեռքերէն եւ հաստատուն պահած հինգերորդ դարու ինքնատիպ իր լեզուն ու ոճը¹:

Սոյնպէս մեր յառաջաբանութիւնը, թէպէտ եւ կրճատուած է, սակայն ունի դեռ դասական ոսկեղէն լեզու ին պահանջած բոլոր յատկութիւններն ու նրբութիւնները: Ես կը կարծեմ թէ յոյն թարգմանութիւնը արդէն կրճատած էր յառաջաբանութեան վերջին մասը, որ, ինչպէս նկատած է Գալէմքեարեան, ընթերցողին ուղղուած խօսք մըն է, որ չի վերաբերիր իրին էութեան², եւ փոխած զխաղաղութիւնը ծանօթ «Վասն ի ասան եւ յերկուս քեր»... շատ յարմար խօսքերով: Այս եւ յաջորդ տարբերութիւնները, շեղում

¹ Վարք սրբոց Հարանց, հատոր Ա, էջ 1—16 = Vita S. Pauli Primi Erenitae, Migne, Pat. lat. 23, էջ 18—30. ուր կայ Յերոնիմեայ յիշատակարանը. Obsecro, quicumque haec legis, ut Hieronymi peccatoris memineras, cui si Dominus optionem daret, multo magis eligeret tunicam Pauli cum meritis eius, quam regum purpuras cum poenis suis = «Եւ արդ ես աղաչեմ զամենայն որ որ ընթեռնու զայս, զերոնիմոս զմեղաւոր յիշէլ, որ կամուքն Աստուծոյ զպարեգաւտն Պաւղոսի երանելոյ կամէի հաւատովքն նորա, քան զթագաւորաց ծիրանիտն հանդերձ պատուով (sic) նոցա» Վարք Հարանց, էջ 16:

² Պատմութիւն հայ լրագրութեան, էջ 56:

ները ու ընդլայնումները, որոնք կը նշմարուին լատին եւ հայ բնագիրներու միջեւ, կարելի է թերեւս մեկնել նաեւ իբրեւ արդիւնք յոյն բնագրի մը ճշգրիտ հետեւողութեան:

Նախաբնագրին nam et ipsi viginti duo elementa habent eodem sono, sed diversis characteribus. Samaritani etiam... հատուածը հայ թարգմանութիւնը կը ներկայացընէ փոխուած եւ յաւելուած «եւ զայդ նշանագրաւ՝ վարին քար-քարեալ նոյնպէս», բայց Գրէն այլափոխ նկարագրովիւք: Եւ ոչ Տիայն նոյս, այլ եւ Սամարացիք, ... , տող 6—8: Certumque est Eisdram scribam... այս հատուածն ալ ընդլայնուած է ճարտարօրէն հայուն քով. «Իսկ քաղցած պնդին որպէս ինչ ճշմարիտ իցէ», տող 12—13. — բուն բնագրին մէջ գոյու թիւն չունի յաջորդող «Եւ զաւանդնան», տող 17, որուն հարազատութեան մասին ծանրապէս կը տարակուսիմ. eiusdem numeri texuntur alphabeto; բոլորովին սանձարձակ է այս տեղ հայ բնագիրը. «նովն լուով նոյն նշանագրաց կարգեալս է երեալս գրանեմ», տող 33—35 — «քսան եւ երկու նշանագիրք են,

որովք գրեալ ամենայն ինչ եբրայեցերէն բարբառով յառաջ եկեալ հասանի., տող 49—51. դարձեալ շատ տարտամ է այստեղ խօսքին իմաստը, ձեռագիրներն ալ ունին հետեւաբար զգալի տարբերութիւններ, որոնց մէջէն սակայն լուսագոյնն է կարծեմ վերապահօրէն ընտրուածը, լատինն ունի viginti duo elementa sunt, per quae scribimus hebraice omne quod loquimur, et eorum initiis vox humana comprehenditur. — ita viginti duo volumina supputantur, quibus quasi litteris et exordiis, in Dei doctrina, tenera adhuc et lactens viri iusti eruditur infantia, հայ թարգմանութիւնը այնքան պերճ ու այնքան ինքնատիպ է այստեղ որ կրնանք հայ թարգմանչին ալ տալ անվերապահ Յերոնիմոսի գովասանքը թէ cum eleganti sermone transtulit; «նոյնպէս քսան եւ երկու զիրք աստուածակերտ գումարութեանն թուին ընդ ամենայն ըստ նշանագրացն, որ խելամուտ առնեն ուսուցանել զԱստուծոյ եւ զազնուապաշտան լինելոյ, առ ի խրատելոյ զտակաւին զմատաղագոյն եւ զկաթնակեր բարս առն արդարոյ», տող

52—59. — tertius ordo Hagiographa possidet. Et primus liber incipit a Iob, գեղեցիկ է հայուն շարուածքը «եւ երրորդ դարձեալ գումարութիւն Ներայեցւոց, յոր զսրբազիրան կարգեն եւ այնր առաջին զՅոր գնեն», տող 92—94. մինչդեռ շատ մութ ու շատ անորոշ է «երկրորդ գրաւիթ», առնեն եւ հինգ մատենագրութիւնա, առաջին զՍոդոմոնին. երրորդ զԱռակացն...», տող 94—97, լատինն ունի որոշ եւ պայծառ secundus (incipit) a David: quem quinque incisionibus et uno Psalmodum volumine comprehendunt. Tertius est Salomon, tres libros habens: Proverbia եւ այլն. — դարձեալ ակնյայտի առեղծուածային է եւ խանդարուած «որ Գիրք Մնացորդացն անուանին եւ զԷրէսեանն ողջ ապրեցոյսն է մէջ», ընթերցուածք, տող 105—107. որուն հանդէպ նախարնազիրն ունի quod significantius Chronicon totius divinae historiae possumus appellare, qui liber apud nos Paralipomenon primus et secundus inscribitur:

Մասնաւոր ու շարութեան կը յանձ-

նեմ ի վերջոյ այս տեղ հետեւեալ շատ կարեւոր գիտողութիւնը «Յուդիթ եւ Տուրիա եւ շաբաթ չեղեն արժանի կանոնի» կամ ինչպէս կը գրեն CD «եւ Հովիւ կոչեցեալ գիրք չեղեն արժանի ի կարգ ածել ընդ այլ կանոնեալք», տող 123—125, Tobias et Pastor non sunt in canone. Բանի որ Հերմայ „Pastor“ ի մասին է անտարակոյս այս տեղ խնդիրը՝ պէտք ենք ընթերցուածս յանդուգն ներմուծում մը ենթադրել, կը գրէ Migne, եւ քանի որ ուրբանեան ձեռագրի մէջ չկայ խնդրական այս անունը, կը ցանկայ ջնջուած տեսնել նաեւ միւս ձեռագիրներու մէջ. կան գիտուններ որոնք այս անուամբ կ'ուզեն հասկնալ Մակարայեցւոց Գ. գիրքը, իսկ ուրիշներ չկարենալով համոզիչ մեկնութիւն մը տալ՝ կը փորձեն սրբագրել եւ ընթերցուել Philopator կամ նաեւ Esther. ինչ որ ալ ըլլայ սակայն գիտարութիւնը, այս յայտնի է թէ «շաբաթ» ընթերցուածք անընդհատ վկայ կանգնած է Pastor ի հարազատութեան եւ հետեւաբար անհնար է ընդունիլ այս տեղ ո եւ է ջնջում, փոփոխում կամ սրբագրութիւն. Տ էր-Մ ո վ ս է ս ե ա ն Կարենեան Յուցակի Թիւ 73 ձեռագրէն

(Ժէ դար) ուսերէն թարգմանութեամբ յառաջ կը բերէ Սիրաքի կցուած հետաքրքրական յառաջաբանութեան մը վերջին մասերը, ուր կը կարգանք կարեւոր սախօսքերը “սոյնպէս եւ զՅուդիթ Տուբիայ¹ եւ զՀովհանն (канону книги Юдиои, Товія, Пастыря) եւ զգիրս զայս Յեսուայ չհամարեցան արժանի կանոնի... Սակայն զգիրս Յեսուայ եւ զՅուդիթն նոյնպէս երկբայութեամբ ունին. իսկ Հովհանն դոմնոսը եւ Երեմի համ Բնաս իսկ ոչ, Տանասանդ ի Գիրս Հայոց²”, այս տեղեկութեան աղբիւրն եղած է հարկաւ Յերոնիմեայ յառաջաբանութիւնը:

Հայ թարգմանիչը: — Մորայր դասաորերով յառաջաբանութիւնա՝ կը ծանօթագրէ թէ թարգմանուած է յունարէնէ եւ հաւանականաբար “ի թարգմանչէ Նուսերեայ Ժամանակագրութեանն եւ Բրոնիկոնին³”: Մասնաւորապէս կը ծանրանամ

¹ Թիւրիմացութեան տեղի չտալու համար կարգաւ եւ “զՅուդիթ, զՏոբիայ եւ զՀովհանն”, ինչպէս արդէն հասկցած եւ թարգմանած է Տէր-Մովսէսեան, *Исторія Перевода Библии на армянскій языкъ*, էջ 148:

² Տէր-Մովսէսեան, *անդ*, էջ 148—149, 150:

³ Կորիւն վարդապետ եւ նորին թարգմանութիւնը, էջ 26:

հոս այս մասին անոր համար, որովհետեւ Ժամանակագրութեան թարգմանիչը կը ստիպէ զմեզ ընդունիլ Յերոնիմեայ յառաջաբանութեան համար յոյն բնագրի մը անհրաժեշտ գոյութիւնը: Եւսերեայ թարգմանիչը յունագէտ մըն է, որ կը թարգմանէ հաւատարմօրէն բառական իր բնագիրը, ըլլալով միեւնոյն ատեն նաեւ քաջ հայերէնագէտ մը, որ կը պճնէ կը զարդարէ եւ երբեմն կը փոխէ կը հայացընէ սքանչելիօրէն, բայց երբեք լատինագէտ չէ. այսպէս կը կարծեմ եւ համոզուած եմ յենլով Եւսերեայ թարգմանութեան նշանաւոր սա տեղիքին. “Զորոյ իշխանութիւնն առեալ նորին որդոյ Ասկանայ՝ շինէր զՄիգան, որ այժմ զՄիգան [“]ն կոչի, զոր անուանեաց յանուն գետոյն՝ որ յայնժամ Միգան կոչէր... քանզի Ղատինացիք ըստ իւրեանց բարբառոյ զսպիտակ արեւան անուանեն¹”, ուր ակնյայտնի է թէ թարգմանիչը բացարձակա-

¹ Եւսերեայ Պամփիլեայ կեսարացոյ Ժամանակակառք. Աւագերեան, Ա. հատոր, էջ 387—388, տես նաեւ Eusebius Werke, V. Band: Die Chronik, aus dem Armenischen übersetzt von J. Karst, Leipzig 1911, էջ 137 եւ Թոմասեան, Հաւրնոյն թերթուածք ի մատենագրութեանց նախնեաց, Ա. լիւննա 1891, էջ 375:

պէս չի գիտեր «սպիտակ» բառին լատիներէնը եւ գայթեղով յունարէնի ընծայած հայցականաձեւ *Ασκάσιος υἱός ἔκτισεν* "Α λ-β.α.ν τήν νῦν καλουμένην Λόγγα.ν ἔν-
 ἰθιγγου.αδ.է.ն' փոխանակ "Աղէ.ա.ի = alba
 կ'ընդունի "Աղէ.ա.ն" ուղղական մը, որ սա-
 կայն գոյութիւն չունի: Նորայր թարգ-
 մանիչներու նոյնութիւն ընդունելու մղուած
 է անտարակոյս աչքի առաջ ունենալով
 լեզուական զգալի նմանութիւնները, որոնց
 պէտք կ'ընէ ծանօթանալ այստեղ.

1. "Որ խելամուտ առնեն ուսուցա-
 նել զԱստուծոյ եւ զաղին-ապաղա-ն լե-
 նելոյ", Յերոն., տող 54—56 = Սիմոն
 հրէից քահանայապետ, որ եւ արգար իսկ
 կոչեցաւ եւ վասն որ առ Աստուած աղ-
 ն-ապաղա-ն լինելոյ եւ առ ազգակիցսն
 խնամակալ, Ճանաչէր., Եւսեբ., Բրոն. Բ,
 էջ 227—228 ὅς δὲ εὐσέβειαν πρὸς
 Θεόν:

2. "Բսան էւ երկու գիրք աստու-
 ածակերտ գումարութեանն թուին ընդ ա-
 մենայն", Յերոն., տող 52—53. "Եւ այս-
 պէս գումարին միանգամայն հնոյ արէնս-
 դրութեան գիրք քսան եւ երկու ընդ մե-
 նայն", տող 110—112 = "ընդ մեռնայն

միանգամայն լինին (ամբ) վճճդ., Եւսեբ.,
 Բրոն. Ա, էջ 141. "Եւ ընդ մեռնայն
 յԱղամայ ամբ ոջխը", անդ, էջ 143. "եւ
 ընդ մեռնայն յԱղամայ մինչեւ ցերսն յԵգիպ-
 տոսէ... ամբ վոճթ.", անդ, էջ 155. "եւ
 ընդ մեռնայն յԵգիպտոս յամելոյն երբայեց-
 ւոց ժամանակք մժե.", Բ, էջ 92 եւ այլն:

3. "Արդ թուեն Երբայեցիք զգիրս
 Մովսիսի զայս" յե- ա-րինակէ., Յերոն.,
 տող 59—60 = "Ած պարիսպ Բաբելոնի
 զայն յե- ա-րինակէ.", Եւսեբ., Բրոն. Ա,
 էջ 92. "եղեցի այսուհետեւ ժամանակա-
 գրութիւնս, որ առաջիս կայ, զայս" յե-
 ա-րինակէ., անդ, էջ 168. "գրէ զայս" յե-
 ա-րինակէ., անդ, էջ 177. "եւ յայսմ
 վայրէ անդրէն դարձուցեալ զբանն՝ գրէ զայս"
 յե- ա-րինակէ[ն]., անդ, էջ 362. հմմտէ
 Թոռնեան, Հատընտիր ընթերցուածք,
 Ա, էջ 356:

4. "Եւ այսպէս գոմարին (fiunt)
 միանգամայն հնոյ արէնսդրութեան գիրք
 քսան եւ երկու ընդ ամենայն", Յերոն.,
 տող 110—112 = "Եւ ի հնգետասա-
 ներորդ ամէն Տիբերեայ մինչեւ ցհուսկ յե-
 տին պաշարումն Երուսաղէմի... Գոմարին
 ամբ իբ., Եւսեբ., Բրոն. Ա, էջ 195,

որ քիչ մը վեր կը գրուի « լեհն այսուհետեւ յԵպիփանէս Անտիոքայ մինչեւ ի հնգերօտասներորդ ամն Տիրերեայ՝ ամբ մա », համաձայնեալ է 196, 201, 266—267, 360: — Բայն եւ երկու գիրք աստուածակերտ Գոմարոն-Եւան . . . », Յերոն ., տող 52—53. « Եւ երկրորդ Գոմարոն-Եւան առնեն սկիզբն », տող 70—71, « եւ երրորդ դարձեալ Գոմարոն-Եւան Երբայեցուց », տող 92—93 եւ այլն = « զի յետ որդեծնութեանն՝ ըստ եւթանանիցն Գոմարոն-Եւան նոյն ձեւ թիւն ողջ եւ ի Հերբայեցուց ընթերցուածին գտանի », Եւսեբ ., Բրոն. Ա, էջ 125 = καὶ τὸν μετὰ τὴν παιδοπαίαν ἅμα συνοφόμενον τὸν ἀριθμὸν σώζονται κατὰ τε τὴν τῶν Ἑβραίων ἀνάγνωσιν.

5. « Բայց յայտնագոյն(ս) ասիցէ որ պատմութիւն Ժամանակական, որ Գիրք Մնացորդացն անուանին », տող 103—106, Յերոնիմեայ բուն բնագիրը ունի այս տեղ պարզապէս Chronicon = « Եւ նիւթս ի նոցանէ ամենեցունց ժողովեալ անձին՝ ի Գոմարոն Ժամանակական կանոնսն փոխեցայց », Եւսեբ ., Բրոն. Ա, էջ 9, ուր կը ծանօթագրէ Աւգերեան ex his duabus vocibus, secunda armena videtur accom-

modata ab interprete nostro, ut primam vocem gr. Χρονικόν expliceret, utraque enim est temporalis, ծանօթ. 3:

6. « Արդ որպէս ցուցաւ թէ քսան եւ երկու նշանագիրք են, որովք ամենայն ինչ երբայեցերէն բարբառով յառաջ եկեալ հասանի, նոյնպէս . . . », տող 49—51 = . . . et eorum initiis vox humana comprehenditur, ինչպէս ըսինք, այս անորոշ հաստուածն ալ ունի իր համապատասխան տեղիքը Եւսեբեայ թարգմանութեան մէջ « եւ արդ լաւ լեցի ի վերայ հասանել փոփոխմանց բանից առ անցնիր (այսպէս ՅԵ, իսկ տպ. արանցն) ի նոցանէ, զի յամենեցունց ընդ միմեանս կշռեալ համեմատութենէն՝ ճշմարիտ գիւտն հասանելի », Ա, էջ 113 = . . . ut ex omnibus ad invicem comparatione facta, perpendatur, ac vera inventio comprehendatur: ՀԲ. կը մեկնէ Եւսեբեայ խօսքը « գտանիլ, ըմբռնիլ, բովանդակիլ ի միտս » (Բ, էջ 50), թողնեն կը դիտէ « շատ ցանցառ է՝ չէզոք բայէ մը անոր կրաւորականը հանել, ինչպէս հոս հասանելէն հասանի՛մ. այլ կ'ըսուի « ի գիւտն լեցի հասան-

նել», Հատրնտ. Ընթերց. Ա, էջ 352, ծանօթ. 21. տես Չալըխեան-Այար-նեան, Բերականութիւն Հայկազնեան լեզուի, 9. ապ., էջ 201—202. Կարստ Էջմիածնի (E) եւ Երուսաղէմի (G) օրինակներուն յեցած կը թարգմանէ „so möchte es gut sein, nachzugehen den Abweichungen der Worte bei jedem Einzelnen von ihnen, damit aus der abwägenden Vergleichung der sämtlichen miteinander der richtige Befund hervorgehe“, Karst, Eusebius Werke, Die Chronik, Leipzig 1911, էջ 37:

7. «Մանեն եւ Հինգ Տափեմաբրո-նի-ն», Յերոն., տող 95 = «ի Մանե-թեանց յեգիպտական յիշատակացն, որ յերիս տոմարս արար Տափեմաբրո-նի-ն», Բրոն. Ա, էջ 200:

8. «Բսան եւ երկու նշանագրաւ վարին Եբրայեցիք . . . եւ ոչ միայն նոքա, այլ եւ Սամարացիք զմովսիսեան Հինգ աւրինաւորս քսան եւ երկու նշանագրաւ գրեն», տող 3—11 = «նաեւ նշանագիրք իսկ գրոցն Եբրայեցւոց՝ այլօզ առ Հրեայս գտանին եւ այլ գունակ առ Շամրտացիս . . .

ապա ուրեմն չոյր ինչ ի միջի նոցա այլակերպութիւն մինչեւ է նշանագրացն փոփոխումն», Եւսեբ., Բրոն. Ա, էջ 114, Հետաքրքրական է գաղափարներու ալ նոյնութիւնը այս տեղ, ինչպէս նաեւ սա տողերու մէջ «Եզրի դպրի եւ աւրինապատմի յետ առնելոյ զԵրուսաղէմ եւ վերստին տաճարին ի Զաւրաբաբելէ շինելոյ, այլ նշանագիրք» եբրայեցւոց ցուցանել», տող 13—17 = «Առ սովաւ Եզր Եբրայեցւոց սուրբ գրոց գրագէտ ճանաչէր, զորմէ ասի զամենայն աստուածեղէն գիրս վերստին յիշել եւ աւանդել Հրէիցն նորանկար Եբրայեցւոց նշանագրաւ», Բրոն. Ա, էջ 190:

9. Կը յիշեմ ի վերջոյ աներեւոյթի գործածութիւնը. «Իսկ բազումք պնդին որպէս թէ ճշմարիտ իցէ բանն Եզրի դպրի . . . այլ նշանագիրս Եբրայեցւոց ցոյցանել», Յերոն., տող 12—17. «Հինգ գիրքն առ ի բազմաց կարծեցան վնել կրկին», տող 46, որ շատ սիրուած ձեւ մըն է Եւսեբեայ ժամանակագրութեան մէջ, տես միայն, Ա, էջ 18, «ասէ զԲաբիղացւոց երկիրն հասարակել ի վերայ Դկղաթ գետոյ եւ Արածանոյ ընդ մէջ անցանել . . . եւ ի

խաղս եւ ի շամբս գետոյն արմատոց ինչ ուտելեաց գրասնել, եւ այլն:

Փոքրիկ հատուածի մը մէջ երեւան եկող լեզուական նոյնութիւններու այսքան առատութիւնը բաւական պատճառ է, կը կարծես Մ. Մորայրի հետ ընդունելու թէ յառաջաբանութեանս թարգմանիչը նոյն է Յւսեբէս պ ժամանակագրութեան թարգմանչին հետ: Անհիմն է հետեւաբար Տէր-Մովսէսեանի կարծիքը, որ թէեւ կ'ընդունի թէ յառաջաբանութեանս թարգմանութիւնը լատիներէնէ վէ, սակայն հակառակ Գալէ մքեարեանի կը գնէ թարգմանութեան ժամանակը ու թերորդ դարէն յառաջ եւ կը սպասէ Յերոնիմեայ գրութեան ամբողջական զիւտին, որպէս զի կարենայ որոշակի արտայայտուիլ այս մասին¹:

Բառաքննութիւն: — Հայկազեան Բառգիրքը օգտուած է յառաջաբանութենէս եւ յիշած տասնեակ մը բառեր, բայց այնպիսի խառնակ եւ անորոշ տեղեւորում, որ գործածողը չի կրնար գոհացուցիչ զազափար մը կազմել թէ մէջ բերուած բառը որ դարու մէջ զետեղելու է: Բացի Նի. Թ. (ժամանակական, Ա, էջ 829.

¹ История перевода еւ այն, էջ 274:

խեցիտեղեփ, Ա, էջ 942. խմբագիր, Ա, էջ 968. կաթնակեր, Ա, էջ 1032) եւ Նի. Թ. (նկարադրոյմ, Բ, էջ 429. շորեքգրեան, Բ, էջ 578) համառօտագրութիւններէն՝ կան նաեւ հետաքրքրական յաջորդ տեղեւորներ, որոնց մասին կասկածով արտայայտուելու ենք բնականաբար. «նշանագիր», (Բ, էջ 424) եւ «օրինապատում», (Բ, էջ 1035) բառերու տակ ՀԲ. կը գնէ Նի. Թ. համառօտագրութիւնը, նոյնպէս նաեւ «սրբագիր», (Բ, էջ 758) բառին տակ կատարելապէս նոյն երկու նախագատութիւններ կը յիշատակէ՝ մին յմ. Թ. Խար հերոն. եւ միւսը Նի. Թ. Թ. տեղեւորում, իսկ «կաթնակեր» բառին տակ յիշելէ ետքը Նի. Թ. կը յաւելու «որ է մեկն. Թ. վրիպակաւ գրի զկաթնաբարս», Ա, էջ 1032:

ՀԲ. յառաջաբանութեանս մէջ գործածուած նոր ու ցանցառ բառերը յառաջ բերած եւ մեկնած է արդէն, առաւելագոյն լուսաբանութեան համար միայն է որ հոս կը շոշափեմ վերստին այս բառերը՝ Յերոնիմեայ բուն բնագրին բառերուն հետ համեմատութեան գնելով եւ ձեռագրական տարբերութիւններու մէջէն, այս համե-

մատուցեամբ, վերջնական ընտրութիւն ընելով:

1. Աստուածակերպ: — “Նոյնպէս քսան եւ երկու գիրք աստուածակերպ գումարութեանն թուին ընդ ամենայն ըստ նշանագրացն, որ...”, տող 52—54. ըստ այլապէս ita viginti duo volumina supputantur, quibus..., հարազատ այս ընթերցուածը, որ չէ առնուած ՀԲ.Ի մէջ, B օրինակը կը խեղաթիւրէ կարգաւորվ “աստուածակերպ”, որ թէեւ նմանապէս դասական է (համոռէ Ագաթ., աստուածակերպ փառք, էջ 147, աստուածակերպ տեսիլ, էջ 159, 382 աստուածակերպ յայտնութիւն, էջ 163), սակայն եւ այնպէս չի յարմարիր հատուածիս իմաստին. նոյնօրինակ ուրիշ եղծում մը կը մատնանշեմ Ագաթ.էն, ուր “աթու զարմանալի, աստուածակերպ, սքանչելի հրեղէն”, էջ 385: Թ օրինակին մէջ կը փոխուի եւ կը կարգադրուի “աստուածակերպ”. ուրիշ օրինակներ յիշած եմ Բառաքննական զիտողութիւններու մէջ, Բ, էջ 84. նկատել կու տամ թէ ստորեւ Տաթեւացիէն յառաջ բերուած հատուածին մէջ ալ կայ զարմանալիօրէն այս ձեւը եւ միեւնոյն պարագայի տակ

“նոյնպէս եւ ի՞նչ գիրք գումարեալ աստուածակերպ գրոց”:

2. Վախճանի մասին: — “Դասական մանր բնագիրներ եւ ձեռագրական համեմատութիւններ” աշխատասիրութեանս մէջ դիտել տուած եմ թէ Եփրեմի թարգմանչին գործածած “Վախճան” անիմաստ բառը (Ա, էջ 463 եւ 495) սրբագրելու է “Վախճան” բառական “վարումն աւուրց” նշանականութիւնը ձեռք բերելու համար, էջ 46: Ուղղագրական այս փորձը վերջնականապէս կը հաստատուի Յերոնիմէայ թարգմանչին տառադարձած “Վախճանի մասին” բառով. “եւ թնորդը Վախճանի մասին” (այսպէս BFG, իսկ E դարբնովմինն, A զարբնովինն), որ նշանակէ զբանս աւուրց”, տող 102—103 = Septimus Dabre (կամ նաեւ Dibre) haiamim, id est verba dierum, կարեւորութիւն չեմ տար CD օրինակներուն տուած “Վախճանի հայաստանի” ձեւին, թէպէտ եւ ամենամերձ ըլլայ լատին ընթերցուածին, որովհետեւ շատ կամայական է այստեղ անոնց ընթերցումը. “զբանս աւուրց, որ է գիրք Մնացորդացն, զոր նորա Վախճանի հայաստանի կոչեն”: Երբայական մի եւ նոյն բառը, տող 47 կը գոր-

Ճածուի սեռականաձեւ AF “*Դաբարիով-
մայն*”, B “*Խաբարիմլայն*”, C “*Դաբարեա-
մայն*”, D “*Դաբարաիմնայն*”, E “*Ղաբբէէի
ամենայն*”, տարբերակներով, որոնց մէջէն
Dին ընթերցուածը կ'ընտրեմ եւ կը ներ-
մուծեմ բնագրին մէջ, որովհետեւ երբայա-
կան հնչումին մերձ լաւագոյն ձեւն է:
Եւսերբեայ Եկեղեցական պատմութեան մէջ
գործածուած է բառս ուրիշ մէկ ձեւով.
“*Իսկ զպրութիւն թագաւորաց երկուք որ
կոչին Անախադպրիամեն, այսինքն բանք ա-
ւուրց*”, էջ 471, որուն մասին Preuschen
շատ մութ ու անորոշ կ'արտայայտուի եւ
կը գրէ Anachadpriamen. Das
Wort ist ganz verdorben. Im Sy-
rischen stand *ܐܘܢܝܢܐ ܥܡܐ*, der Arm-
nahm *ܥܡܐ* (ἐν ἐνι) als Teil des he-
bräischen Titels und transkribierte
die Worte mit, die dann später so ent-
stellt wurden¹. Այլուր Եկեղեցական
պատմութեան թարգմանիչը ունի սովորա-
կան “*Եւ զպրութիւն Մնացորդաց երկու*”,
էջ 307 = *ܐܘܢܝܢܐ ܥܡܐ*, Wright and

¹ Preuschen, Eusebius Kirchengeschichte,
Buch VI und VII. Aus dem Armenischen übersetzt.
Leipzig 1902, էջ 32:

Mc Lean, The ecclesiastical history of
Eusebius in Syriac, Cambridge 1898,
էջ 240:

3. Խեցիեղէփ: — “*Ձմովսիսեան հինգ
աւրինաւորսն քսան եւ երկու նշանագրաւք
գրին, կերպարանաւք միայն եւ Խեցիեղէ-
փաւ+ այլափոխեն*”, տող 12, ABEF օրի-
նակներու այս ընթերցուածին CD կը ներ-
կայացընեն “*Խեցիեղէփաւ+*”, ընթերցուածը,
որ ամէն պարագայի մէջ սխալ է, քանի
որ Մանգակունին արդէն գործածած է
“*Խեցիեղէփաւ+ կիսանուն եւ բեկբեկելով*”.
ՀԲ. բառս կը մեկնէ χαρακτήρ, nota, li-
neamentum, character. բեկոր կամ կո-
տոր տառից իրրու զոյզն նիշ... գրակէս,
գրասեց, նշանախեց, նշանագիր (Ա, էջ 942).
լատին բնագիրը խնդրական այս բառի
դէմ ունի figuris tantum et apicibus
discrepantes, այս համեմատութեամբ
պէտք է ՀԲ.ի տուած մեկնու թիւնները մաս-
նաւորել եւ զրել միայն “*նշանախեց*”, հմմտէ
“*Յովտ մի, որ նշանախեց մի է*”, Մտթ. Ե,
էջ 18 = iota unum aut apex, “*քան
յաւրինացն միոյ նշանախեցի անցանել*”,
Ղուկ. ԺԶ = quam de lege unum api-
cem cadere.

4. Խճճագիւնք: — «Ոչ եթէ զայլ եւ այլ ազգաց թագաւորութենէ նշանակէ խճճագիւնքն, այլ զմիոյ զխորայեւականէն», տող 84—86 = non enim multarum gentium describit regna, sed unius israelitici populi, այս ընթերցուածը բաւական չէ որոշելու թէ ինչ իմաստով առնուած է այս անդ «Խճճագիւնք» հազուադիւտ բառը. ՀԲ. կը մեկնէ «գիրք՝ ուր համախմբեալ են պատմութիւնք ազգի միոյ ողջոյն, որպէս գիրք թագաւորաց» (Ա, էջ 948), ուրեմն ԵՍՊԻՐԱՓՐԻ կամ ԵՍՊԻՐԱՓՐԱ բառերուն հոմանիշ կ'ընդունի ՀԲ. խնդրական բառը, մինչ կարելի է ըմբռնել նաեւ, թերեւս առաւելագոյն հաւանականութեամբ իբրեւ ԵՍՊԻՐԱՓՐԱՅՆ:

5. Արեւելիք: — «Առ ի խրատելոյ զտակաւին զմատաղազոյն եւ զարեւելիք բարս առն արդարոյ», տող 56—58, այս է սկզբնական հարազատ ընթերցուածը, որովհետեւ լաւագոյնս կը համապատասխանէ լատին բնագրին ներկայացուցած բառին. tenera adhuc et lactens viri iusti eruditur infantia. Ա եւ Ա տառերու նմանութենէն է որ յառաջ եկած է Ե օրինակին «զարեւելիք բարս» ընթերցուածը (տես

նաեւ «Կոհեղէթ», տող 99, որ ուրիշ օրինակներու մէջ եղած է «Սեհեղէթ»), իսկ ՀԲ. ի յիշած անըմբռնելի ՄԵՆ. ԵՔ. Ի «Կարեւելիք»-ը ձուլումն է «զարեւելիք» եւ «բարս» բառերու. CD օրինակները բոլորովին կ'աղճատեն հատուածս երբ կը կարդան «զտակաւին մատաղազոյնս եւ զարեւելիքն» (D զարեւելիքն), Ոսկանն ալ ունի վերջին այս ձեւը «եւ դեռ եւս տհաս եւ կաթնաբոյծ առն արդարոյ խրատի արեւելիքն»:

6. ԵՍՊԻՐԱՓՐԱՅՆ. — ՀԲ. Բ, էջ 322 կը գրէ. «Ծածուկ կամ ծածկոյթ յայտնութիւնք կոչին անյայտ մատեանքն արտաքոյ սովորական կանոնի սուրբ գրոց, այն է ըստ յն. «ԵՔՐԱՓՐԱՅՆ», այս մեկնաբանական ծանօթութիւնը կը հայի ԿԻԼՐՂԻ Կոչման ընծայութեան սա խօսքերուն. «Ուսումնասէր մտաք իմաստի յեկեղեցոյ աստի, որ են գիրք հնոց կտակարանաց, որ են նոր կտակարանք, եւ մի ինչ փոյթ առներ զԵՔՐԱՓՐԱՅՆ յայտնութեանց», էջ 68 = καὶ φιλομαθῶς ἐπίγνωνθι... ποῖαι μὲν εἰσιν αἱ τῆς παλαιᾶς διαθήκης βίβλοι, ποῖαι δὲ τῆς καινῆς, καὶ μοι μηδὲν τῶν ἀποκριφῶν ἀναγίνωσκε (Catech. IV, De decem dogmatibus, Migne, Pat. gr. 33,

էջ 496), “Յայսցանէ զքսան եւ զերկու
գիրսն ընթեռնիջիր, այլ է թաթոռի յայտնու-
նի-նան ամենեւին մերձեսցիս մի,, էջ 69—
70 = τούτων τὰς εἴκοσι δύο βίβλους ἀνα-
γίνωσκε, πρὸς δὲ τὰ ἀπόκρυφα μηδὲν
ἔχε κοινόν (անդ, էջ 497). յոյն ճիշդ մի եւ
նոյն բառը Յերոնիմեայ թարգմանիչն ալ կը
հայացընէ ճիշդ մի եւ նոյն “յայտնու-
նի-ն,, բառով “պարտ է գիտել յասացելոցս, զի
որ արտաքոյ քան զայս գումարութիւն գիրք
գտանիցին, ընդ անուանեալ յայտնու-
նի-նան հարկ է համարել,, տող 118—121 = inter
apocrypha esse ponendum. Կարելի չէ
մեկնել թէ ինչպէս ἀπόκρυφος = “գաղտնի,
ծածուկ, կեղծ, անվաւեր,, բառը հայերէնի
մէջ կու տայ ուղղակի հակադրական նշա-
նակութիւն մը՝ “յայտնու-նի-ն,, եւ կամ
ընդունիլ հարկ է որ յոյն բառը սխալմամբ
ἀποκάλυψις ընթերցուած ըլլայ:

7. Կիւրապրոյժ. — “Գրեն այլա-
փոխ նկարապրոյժի-+ (AF նշանապրոյժի-+,
իսկ B նշանապրոյժի-+), տող 8 = diversis
characteribus, “նոյնպիսիս ըստ Սա-
մարացոցն եւ ըստ Եբրայեցոցն հասարակ
եւ նորա. նկարապրոյժն նշանապրայ ունէին
զառաջինն,, տող 18—21 = iidem Sa-

maritanorum et Hebraeorum cha-
racteres fuerint, “նոյնպէս նովին նշա-
նագրաւք եւ նկարապրոյժի-+ (A նկարա-
պրաւք եւ նշանապրոյժիւք, իսկ CD պար-
զապէս պրոյժի-+ զատուցեալս է գտանել
(ՀԲ. արեւանէլ), տող 38—40 = iisdem
alphabetis et incisionibus suppu-
tantur. ՀԲ.ի գործածած “նի. ս. թ. Ը
ըստ. յե-., համառօտագրութիւնը անորոշ
կը ձգէր բառիս դասական շրջանի պատ-
կանումը, զիտենք այժմ թէ հինգերորդ
ուկեղէն դարն է որ պարզեւած է մեզի
հազուադիւտ այս բառը իբրեւ նոյնանիշ
ազգիաբեւոյք, գիր, նկարագիր, նշանագիր,
բառերու:

8. Մըբապրոյժ. — “Երրորդ դարձեալ
գումարութիւն Եբրայեցոց, յոր զարբա-
գիրսն կարգեն եւ այն առաջին զՅոր դնեն,,
տող 92—94, “Մարգարէիցն ութ, “ըբա-
պրոյժն ինն,, տող 113, գրեթէ այսպէս
նաեւ ՀԲ, որ ինչպէս վերը ակնարկեցի,
հատուածս “յ-ՊԷ. ս. թ. Ըստ հեյոն.,
տեղեքով յառաջ բերելէ վերջ՝ կը կոչէ
“երրորդ գումարութիւն առնեն, զոր “ըբա-
պրոյժ կոչեն: Որպէս “ըբապրոյժն” յառաջ-
բերութիւնը՝ ԼԷ. ս. թ. տեղեքով (Բ,

էջ 758). CD օրինակները կը ներկայա-
ցնեն «յոր եւ զարբարեանն կարգեն»
«ութն մարգարէիցն, ինն զբարեբանն, զ
քովանդակի ասան եւ երկոս», տարբերակ-
ները, որոնք թէպէտ ոչինչ ունին հակա-
ռակ դասական հայերէնի ոգւոյն, սակայն
եւ այնպէս յայտնի եղծումներ համարուե-
լու են, քանի որ շատ կամայականութիւն-
ներու տեղի կու տան սովորաբար CD օրի-
նակները. տեսանք վերը «արծառ» կամայա-
կան աղճատումը եւ վարը տարբերութիւն-
ներու մէջ պիտի տեսնենք ուրիշ ինքնա-
կամ փոփոխութիւններ: Հ.Յ. «արծառ»
բառի ուրիշ երկու վկայութիւններ ալ կը
բերէ Ու. Ե. Ե. եւ Ու. Ե. Ե. տե-
ղեքներով, որոնք սակայն ինծի ծանօթ
չեն, տես Ոսկեր., Պաւլ. Բ, էջ 856—
857, ուր չկայ նման հատուած մը, եւ
ոչ ալ Մեկնութեան համառօտ խմբա-
գրութեան մէջ, հմմտէ Մատենադարա-
նիս Թիւ 42 Չեռագիրը (Տաշեան,
Յուցակ, էջ 202 եւ 376), Թղ. 150բ—
151ա:

Սովորական բառերու եւ մանաւանդ
երբայական անուններու տարբերութիւն-
ներն ու փոփոխութիւնները՝ աւելորդ կը

համարիմ թուել այս տեղ միառմի, քանի
որ հրատարակութեան ստորագրուած ծա-
նօթութիւններու մէջ մանրամասնօրէն ար-
դէն քննուած են եւ ընտրուած՝ նախա-
քնագրին հետեւողութեամբ:

Օրինակներ եւ ընագիրներ: — Ներ-
կայ բնագիրը կազմելու համար գործածած
եմ հետեւեալ օրինակները.

A = Մատենադարանիս Թ. 55 Չե-
ռագիրը, Աստուածաշունչ լիակատար, հին
եւ նոր կտակարաններ (գրուած 1368—
1375էն յառաջ), Թղ. 132ա 133ա,
Յարազաբան նախադարձեալ Լազարոս-
րո-Նեանց, հմմտէ Տաշեան, Յուցակ,
էջ 253—260:

B = Մատենադարանիս Թ. 71 Չե-
ռագիրը (ԺԳ. — ԺԴ. դար), «Մատենա է
Աստուածաշունչ հին եւ նոր կտակարանաց,
ուր կան ամէն մասունք՝ նախադրութիւնք,
ցանկք եւ այլն (Աւետարանք միայն կը
պահսին, Տաշեան, Յուցակ, էջ 314—
318). Յարազաբան նախադարձեալ Լա-
զարոս-Նեանց, Թղ. 133ա—133բ, որ
գրուած է նախ, որուն հետեւած սովորա-
կան «նախարարո-Նեանց Լազարոս-Նեանց»
(տես Զօհրապեան, Բ. հատոր, էջ 1),

մինչ թիւ 55 ի մէջ նախ այս յառաջաբանութիւնը կը գրուի եւ կը կցուի յետոյ Յերոնիմեայ «նախակարգեալ»-ը, տես Տաշեան, անդ, էջ 315:

C = Մատենադարանիս թիւ 47 Ձեռագիրը (ԺԹ. դար, բուն ՌՃՀԻ = 1725), որ է «Գիրք պատճառաց, յորում (օրնորում) ընձեռին պատճառք եւ նախագրութիւնք հնոց եւ նորոց կտակարանաց», Տաշեան, Յուլիան, էջ 213—233. Յառաջաբանութիւնս կը գտնուի թղ. 18բ—20բ «Սկիզբն է պատմութեան լազարոսի Բրոյ է յարազմեան նախակարգեալ լազարոսի Բրոյն», որմէ Տաշեան, անդ, էջ 215, մաս մը հրատարակած է:

D = Մատենադարանիս թիւ 305 Ձեռագիրը (ԺԸ. դար), նոյնպէս Գիրք պատճառաց թերի, որուն կցուած է ուրիշ մաս մըն ալ. «Գիրք պատճառացս միեւնոյն ձեռագրէն օրինակուած ըլլալու է, որմէ էր թ. 47, ուստի միեւնոյն պակաս մասերն հոս ալ պակաս են, բայց զրիչը չն նշանակեր պակասորդներն, այլ միապաղաղ զրեր է իբրեւ թէ ամենեւին թուղթին կամ չըլլար գաղափար-օրինակին մէջ»,

Տաշեան, Յուլիան, էջ 733. Յառաջաբանութեանս զնախակարգութիւնն ալ նոյն է տառական «Սկիզբն է պատմութեան լազարոսի Բրոյն է յարազմեան նախակարգեալ լազարոսի Բրոյն», թղ. 10բ—11բ:

E = Մուրատեանի հրատարակութիւնը, «Արշալոյս արարատեան», 1867, թ. 811, որ առնուած է «քանի մը երես հին ձեռագրէն» մը եւ «ամենայն զգուշութեամբ» ընդօրինակուած «միայն օի տեղ գործածուած աւերը ըստ այժմեան սովորութեան օ զրելով»:

F = Սուքրեանի հրատարակութիւնը, «Բազմավէպ», 1877, էջ 202—203. զիտեղ կու տամ թէ այս հրատարակութեան հիմը կազմած է Վենետիկի Մատենադարանին թ. 19 «թերի Աստուածաշունչը», Սարգիսեան, Յուլիան, էջ 156, ուր կը ծանօթագրուի թէ Յառաջաբանիս շարունակութիւնն է «Եւ արդ պարտ է զիտել յասացելոցս, զի որ արտաքոյ . . .» եւ այլն հատուածը, որ թղ. 6բ² տեղ չըլլալուն պատճառաւ՝ յատուկ նշանագրով մը՝ փոխադրուած է թղ. 1ա¹ դատարկ թղթի վրայ սա զիտողութեամբ:

«Թուխթդ անցուոյ, ուր նշանն է, այս՝ հետ այնոր է», Այս դէպքը վրիպած է Սուքրեանի ուշադրութենէն, որով իր հրատարակութիւնը թողած է անկատար:

Գ = Զարբհանալեանի հատուածը (տես վերը, էջ 389, ծանօթ. 4), որ առնուած է Վենետիկի «Ա. Թուանշանը կրող աստուածաշունչ գրոց օրինակէն», բորբոքի ընտիր մագաղաթեայ քառասուն եւ հինգ թերթ, եւ իւրաքանչիւր թերթն՝ տասնուերկու թուղթ կամ քսան եւ չորս էջ. ամէն մէկ էջ ի կրկին սիւնակս բաժնուած, եւ ամէն մէկ սիւնակին վրայ յիսուն ու իրեք տողք. երեսուն եւ հինգ թերթն հին կտակարանէն եւ տասն ի նորոյն, միօրինակ գրեալ ճարտար գրչաւ», Հայկական թարգմանութիւնք նախնեաց, էջ 129. Յերոնիմեայ հատուածը կը գտնուի, էջ 134 «Յարաւմաբան նախակարգեալ Լագարոն» Լեանց», ընդարձակագոյն տեղեկութիւններ տես Սարգիսեան, Յուցակ, էջ 1—20, Յառաջաբանութեանս մասին Սարգիսեան կը ծանօթագրէ դարձեալ շատ մութ եւ անորոշ. «Թղ. 110» Յառաջաբան նախակարգեալ թագաւորութեանց: Վասն ի յեր-

կուս գիրս հերբայեցուց զպատմութիւնսն բաժանելոյ: Զի քսան եւ երկու նշանագրաւք վարին Ներբայեցիք եւ այն: Այս ընդարձակ Յառաջաբանս որ կը կանխէ քան զնախադրութիւնը — ուր կարեւոր տեղեկութիւններ կը տրուին Ներբայեցուց գրին եւ ասոր նախընթաց եւ յաջորդող գիրքերուն վրայ — կը պակսի տպագրութեան մէջ», էջ 5:

Ի գրով յառաջ կը բերեմ Հայկական Բազմաբարձրութիւնները:

Ի գրով կը նշանակեմ Մատենադարանիս Թ. 217 Ձեռագիրը, ուր, Թղ. 275բ—276ա, կը յիշուին հին կտակարանի անուններու ցուցակը եւ լուսանցագրութիւններ, այսպէս «Ծնունդք. ի լուսանցն Արաբաճք, յերկրորդ լուսանցն Բրեսիլն: Նլք: || Ելեմիսիլթ: Լեւտացուց: || Ղեւտիկոն: Թիւք: || ու ի իեդաբեր» եւ այլն. տես Տաշեան, Յուցակ, էջ 553—554:

Բնագրական անդրադոյն եւ մանրամասն համեմատութիւններու դիւրութեան համար կը դնեմ հայ դասական բնագրին զուգակից՝ նաեւ լատին բնագիրը, զոր արտագրած եմ Migneէն, Pat. lat. 28, էջ 593—603, եւ յետոյ կ'արտատպեմ

Ոսկանի թարգմանութիւնը «Տէրօնիմոսի
աստուածանունիւն սաղաւարտաւ», որ
կրնայ դիւրութիւն ընծայել Համեմատու-
թեան:

Իսկ հոս կը զետեղեմ «Գիրք Հարց-
մանց» էն հատուած մը, որ յայտնապէս
փոխ առնուած է Յերոնիմեայ յառաջա-
բանութենէն եւ զոր սակայն Տաթեւա-
ցին վերածած է իր սեպհական լիզուին:
Յատկապէս կարեւոր է այս հատուածը
նաեւ անոր համար, որովհետեւ ինգրական
«Հօլե» բառի փոխարէն կը ներկայացնէ
«Մակաբայեցիք», շատ հետաքրքրական ըն-
թերցուածք, ընթերցուած մը, որ աւելի
կը յաւկորոշուի Սարգիսեան, Յու-
ցակ, Թ. 4 Աստուածաշունչն զլիաւոր
Յիշատակարանին սա տողերովը՝ «Եզրե-
րին, Յուդիթին եւ Տովբէթին, երբոր
Մակաբայեցիք» (էջ 47), զոր, ինչպէս
վերը տեսանք, լատին բնագրի մէջ ալ
փորձած են ներմուծել: «Որքան են եւ
որք զիրք սուրբք հին եւ նոր կտակարանք.
հարցումին այսպէս կը պատասխանէ Տա-
թեւացին.

Դարձեալ գիտելի է, զի հին կտա-
կարանքն ամենայն՝ յերիս բաժանին. որ է

Օրէնք, Մարգարէք, Սրբագիրք: Օրէնք է
Մովսիսի Ե զիրքն որ (կամ «որպէս») ասա-
ցաւ. եւ Մարգարէք ութ. որոց առաջինն
Յեսու, երկրորդ՝ Դատաւորք եւ Հռութն,
երրորդ՝ ԲԹագաւորութեանց եւ չորրորդ՝
ԲԹագաւորութեանց (կամ «եւ չորրորդ
Թագաւորութեանց»), հինգերորդ՝ Եսայի,
վեցերորդ՝ Երեմիայն, եօթներորդ՝ Եզե-
կիէլն, ութերորդ՝ Երկոտասան մարգարէք:
Եւ երրորդ ժողովումն Սրբագիրք. որոց ա-
ռաջինն Յոբ, երկրորդ՝ Դաւիթ, երրորդ՝
Առակացն, չորս՝ Ժողովողն, հինգ՝ Երգ եր-
գոցն, վեց՝ Դանիէլն, եօթ՝ Երկու Մնա-
ցորդացն, ութ՝ Եզրին, ինն՝ Եսթերայն, որ
լինի բովանդակն իի: Զի ի երկու տառք են
Ալֆափեդացն երբայեցւոյ. եւ իի զլիաւոր
արարածք, նոյնպէս եւ իի զիրք գու-
մարեալ աստուածակերտ զրոց: Իսկ Սի-
րաք եւ իմաստութիւնն եւ Յուդիդն եւ
Տուբիդն եւ Տուբիայն եւ Մակաբայեցիքն
եւ Կտակքն եւ այլք շնն յայսմ համարի.
այլ ընկալեալ են ի կարգս աստուածա-
շունչ զրոց:

Տաթեւացւոյ այս հատուածը (տես
«Գիրք Հարցմանց երիցս երանեալ սրբոյ հօրն
մերոյ Գրիգորի Տաթեւացւոյ», Կ. Պոլիս,

1729, էջ 450—451) արտատպած է Տէր-
Մովսէսեան (Исторія перевода եւ այլն
էջ 260—263) «Ղազարայ Բաբերդցւոյ»
ընդօրինակած Էջմիածնի Թ. 179 (Կար-
Թ. 173) ուշագրաւ ձեռագրէն՝ «Գրի-
գորի Եռամեծի որ այսպէս շարահիւսեալ
է զհին եւ զնոր կտակարանս» զլիակար-
գութեամբ, նոյնպէս Սարգիսեան (Յու-
ցակ, էջ 28—29) միեւնոյն խորագրի
ներքեւ հրատարակած է հատուածս իբրեւ
«Վանական Վարդապետէն յօրինուած
հին եւ նոր կտակարանաց զբերու պատ-
ճառարանեալ ցանկը, որ Տաշեան
Յանկի մէջ (եր. 1129) Վանական Վ.ին
վերագրուած գրուածոց շարքին մէջ կը
պակսի»:

Բ Ն Ա Գ Ի Բ

վասն ի քսան եւ յերկուս գիրս առ ի չնքայեցուոց
զպատմութիւնսն քսամանչոյ:

Զի քսան եւ երկու նշանագրաւք վարին
Եբրայեցիք, Ասորւոց եւ Քաղդէացւոց լե-
5 զուն նշանակէ. քանզի նոքա յորվագոյն
մաւտ են յԵբրայեցւոց բարբառն եւ զոյգ
նշանագրաւք վարին բարբառեալ նոյնպէս,
բայց զրեն այլափոխ նկարագրոշմիւք: Եւ ոչ
միայն նոքա, այլ եւ Սամարացիք զմովսի-
10 սեան Հինգ աւրինաւորս քսան եւ երկու
նշանագրաւք զրեն, կերպարանաւք միայն եւ
խեցխեղեփաւք այլափոխին: Իսկ բազումք
պնդին որպէս թէ Ճճմարիտ իցէ բանն՝ Եզրի
դարի եւ աւրինապատմի յետ առնոյ զԵրու-
15 սաղէմ եւ վերստին տաճարին ի Զաւրա-
բաբելէ շինելոյ այլ նշանագիրս Եբրայեցւոց

1 ABCDEFG ի յերկուս, D երկու. —
CD հեբրայեցւոցն: — 2 A զպատմութիւնս,
CDE զպատմութիւնն: — 3 C համառօտագրու-
թեամբ “ի. եւ. բ. նշանագրօք”, նոյնպէս D “իբ.
նշ.”: — 4 CE եբրայեցիքն. — CD ասորոց. —
A քաղդէացւոց: — 5 A լեզուն նշանակաւ, B լե-
զու նշանակաւ, D չէք “լեզուն — յեբրայեցւոց”,
F լեզուին նշանակաց. — B քան զինք յու.,
C քան զնոսա յորով: — 6 C չէք “մաւտ են”. —
B յեբրայեցոց: — 7 A բարբառել, B բար-
բառեալք. — A նոյնպէս, B նոյնպէս: — 8 AF

HIERONYMI PROLOGUS GALEATUS

Viginti et duas litteras esse apud
Hebraeos, Syrorum quoque lingua et
Chaldaeorum testatur, quae Hebraeae
magna ex parte confinis est. Nam et
ipsi viginti duo elementa habent eo-
dem sono, sed diversis characteri-
bus. Samaritani etiam Pentateuchum
Moysi totidem litteris scriptitant, fi-
guris tantum et apicibus discrepan-
tes. Certumque est Esdram scribam,
legisque doctorem, post captam Hie-
rosolymam et instaurationem templi
sub Zorababel, alias litteras reperisse
quibus nunc utimur, cum ad illud

նշանագրոշմիւք, B նշանագրիւք: — 9 ABF չէք
“նոքա”, E եւ ոչ միոյն, այլ եւ. — C զմովսեան,
D զմովսէսեան, E եւ զմովսիսեան: — 10 ABF
աւրինաւորն, C ե. գիրքն, D չէք: — 11 CD վա-
րեն, փինկ “զրեն”ի: — 12 CD խեցեղեփաւք.
— E այլափոխիկ: — 13 CD գնդին (C գրած է
նախապէս “պնդին”, յետոյ ջնջած “պ”ն եւ վերա-
դիր գրած “դ”, E պնդէին. — E ի Ճճմարիտ
բանս, F բան: — 14 D աւրինապետի. — AB
առնելոյն: — 15 A ի Զաւրաբաբելէ, E Զաւրա-
բաբելէ: — 16 D շինելոց. — E նշանագիր: —

յուցանել, [Թող զառաջինն] որովք մինչեւ
 ցայժմ վարին: Բանզն նոյնպիսիս ըստ Սամա-
 րացւոցն [եւ ըստ Եբրայեցւոցն] հասարակ եւ
 20 նորա նկարագրոշմն նշանագրաց ունէին զա-
 ռաջինն: Նա եւ ի գիրս Թուոց նոյն քսան-
 եւ երկու նշանագիրք գտանին, որ խոր-
 հրդեամբ զղեւտացւոց եւ զքահանայից
 ցուցանեն զգումարութիւն: Նա եւ զչորեք-
 25 գրեան զանուն տեառն ուրեք ուրեք ի յու-
 նարէն գիրս տակաւին եւ այսաւր ի հին
 աւրինակս գրեալ գտանեմք: Նոյնպէս եւ
 զսաղմոսն զերեաներորդ վեցերորդն եւ զհա-
 րիւրորդ տասներորդն (եւ զհարիւրորդ մե-

16—17 CD ցուցանել եբրայեցւոց. — B զառա-
 ջինս, CD զառաջինն: — 17—18 B մինչ ցայն-
 ժամ, E որովք սորա մինչեւ ցայժմ, F մինչեւ
 ցայնժամ վարէին. — D նոյնպիսիւ, E նոյնպէս
 իսկ: — 19 AB սամարացւոց. — [ ] ի մէջ առ-
 նուած բառերուն հարադատութեան վրայ կը տա-
 րուիմ կասկածիլ, A ի մէջ չկան արդէն, B “ըստ
 սամարացւոց եւ” էն ետքը բաց տեղ մը կը ձգէ եւ
 կը շարունակէ “հասարակ եւ նորա”, E ըստ սա-
 մարացւոցն եւ ըստ եբրայեցւոց, F ըստ սամարաց-
 ւոցն եւ եբրայեցւոց: — 20 CD նկարագրոշմ. —
 A ունին: — 21 C նայ եւ. — F ի գիրս. —
 CDE Թուոցն: — 22 AB նշանագիրս, E նշանա-
 գիրք ի գրին գտանին, F նշանագիրքն գրին գտա-

usque tempus iidem Samaritanorum
 et Hebraeorum characteres fuerint.
 In libro quoque Numerorum haec
 eadem supputatio, sub Levitarum ac
 sacerdotum censu, mystice ostenditur.
 Et nomen Domini tetragrammaton
 in quibusdam graecis voluminibus,
 usque hodie antiquis expressum litte-
 ris invenimus. Sed et Psalmi trigesi-
 mus sextus, et centesimus decimus,
 et centesimus undecimus, et centesi-
 mus octavus decimus, et centesimus
 quadragesimus quartus, quanquam

նին: — 22—23 B խորհրդեամբն, CD խորհրդիւ.
 — B զղեւտացւոցն եւ զքահանայից, CD զղեւ-
 տացւոցն եւ զքահանայիցն: — 24 E չորեքգրեան:
 — 25 ACD անունն, BF զանունն: — 26 B գիրս.
 — E տակաւին եւ Այսօրի հին: — 26—27 “ի
 հին աւրինակս = antiquis litteris: — 27 E
 գտանիմք, B կտանեմք: — 27—28 A նոյն
 եւ (գրի մը տեղ բաց ձգուած) սաղմոսն, B նոյն
 ի սաղմոսն, CD նոյնպէս եւ ի սաղմոսն, E նոյն-
 պէս եւ ի սաղմոսն, F նոյնպէս եւ զսաղմոսն:
 — 28 E գերեաներորդն եւ զվեցերորդն, AB վե-
 ցերորդ, CD “վեցերորդն” ի կը կցեն զայն տեղի
 որ ասէ. Մի նախանձիր ընդ շարս: — 28—29 ABF
 չէք “զհարիւրորդ տասներորդն”, E զհարիւրորդն

30 տասաներորդն) եւ զհարիւրորդ ութ եւտասաներորդն եւ զհարիւրորդ քառասներորդ չորրորդն թէպէտ եւ այլափոխ չափովք զրեալ տեսանեմք, սակայն նովին թուով նոցին նշանագրաց կարգեալս եւ եղեալս գտանեմք: Նա եւ զՏղբան Երեմիայի եւ զԱզաթու նորա, եւս եւ զմաւտ ի կատարած ստակացն Սողոմոնի՝ յորմէ վայրէ ասէ եթէ կին ժրագլուխ ո՛ր գամիցէ, նոյնպէս նովին նշանագրաւք եւ նկարագրոշմիւք զասուցեալս է գտանել: Եւ հինգ գիր առ ի նոցանէ կարծի թէ կրկին իցէ՝ քափն, մեմն, նունն,

եւ գտաներորդն, իսկ CD զ. ճ. երգ. ժ. երգն (D ճ. երգն. ժ. երգն.) զայն որ ասէ. խոստովան եղեց (D եղեց) քեզ տէր բարոյս սրտիւ իմով ի խորհուրդս ուղղոց, ի ժողովս մեծ են: — 29—30 ( )ը չկայ ոչ մէկ ձեռագրի մէջ, լատինք սակայն ունի et centesimus undecimus: — 30—31 A զհարիւր ութ եւտասաներորդն, B զհարիւրորդ ութու. ժերորդն, E պարզապէս «զութուտասաներորդն», F զհարիւրորդ ութուտասաներորդն, CD զ. ճ. երգ, ք. եւ. ժ. երգն (D զ. ճ. երգն. ք. ու. ժ. երգն) զայն որ ասէ. երանեալ են ամբիժք ի ճանապարհի: — 31—32 E եւ զհարիւրորդն, եւ զքառասներորդն եւ զչորրորդն, CD եւ զ. ճ. երգ քառաներդ չորրորդն (D եւ զ. ճ. երգն, քառաներդ չորրորդն) զայն բան որ ասէ

diverso scribantur metro, tamen eiusdem numeri texuntur alphabeto. Et Ieremiae Lamentationes et Oratio eius, Salomonis quoque in fine Proverbia, ab eo loco in quo ait: Mulierem fortem quis inveniet? iisdem alphabetis vel incisionibus supputantur. Porro quinque litterae duplices apud Hebraeos sunt, caph, mem, nun, pe, sade, aliter enim per has scribunt principia medietatesque verborum, aliter fines. Unde et quinque

բարձր առնեմ զքեզ աստուած իմ եւ թագաւոր իմ եւ օրհնեմ զանուն քո (D չէք «ք»): — 32 A թեպետ այլափոխք, CD այլ չափովք, E այլափոխ չափով. — E տեսանեմքս, CD գրեալ են: — 34 CD նշանագրացն. — D չէք «եղեալս», E որ կարգեալս են: — 34—35 տեսանեմք: — 36 AE մաւտ: — 37 ABCD Սողոմոնի. — CD յայն բան (D բանէ) որ ասէ թէ. — AB թէ: — 38 A ոյ. — AB EF չէք «նոյնպէս». — A նկարագրաւք եւ նշանագրոշմիւք, B նշանագրաւ եւ նկարագրոշմիւք, CD նշանագրաւք եւ գրոշմիւք: — 40 E չէք «է». — H քա յե. ունի «տեսանել» փինկ. «գտանել». — A ի (յետոյ վերագիր կետով մը ջնջուած) հինգ գիրս, B հին գիրս, F հինգ գիրս: — 40—41 E կարծի առ ի նոցանէ եթէ

փէն, սաղէն. եւ այսու նշանագրաւք այլազգ
 ի սկզբանն յորժամ գրեն վարին Եբրայե-
 ցիք, եւ այլազգ ի միջոցի եւ այլազգ ի կա-
 45 տարածի: Վասն որոյ եւ Հինգ գիրքն առ ի
 բազմաց կարծեցան լինել կրկին. Սամուէլին,
 Մաղաքիմայն եւ Դաբարամինայն, Եզրին եւ
 Երեմիային, Հանգերձ Ողբովքն: Արդ որպէս
 ցուցաւ թէ քսան եւ երկու նշանագիրք
 50 են, որովք գրեալ ամենայն ինչ եբրայեցե-
 րէն բարբառով յառաջ եկեալ Հասանի,
 նոյնպէս քսան եւ երկու գիրք աստուա-
 ծակերտ գումարութեանն թուին ընդ ա-
 մենայն ըստ նշանագրայն, որ խելամուտ
 55 առնեն ուսուցանել զԱստուածոյ եւ զազ-
 նուապաշտաւն լինելոյ, առ ի խրատելոյ

կրկին ի Քափն, B «երկնիցէ», փինկ. «կրկին իցէ», ի.
 — 41 B «մեծնանուն», փոխանակ «մեմն, նունն», ի,
 ACD նուն: — 42 ACDF փրն, իսկ B փն. —
 A սաղեն, E սաղին. — E այնու. — CD այնու
 նշանագրաւք զոր ասացաքն, այլ ազգ: — 43 E
 իսկ բանն, CD «այլ ազգ ի սկզբանն (D յսկզբանն)
 եւ այլ ազգ ի միջոցի եւ այլ ազգ ի կատա-
 րածի վարին եբրայեցիքն յորժամ գրեն», —
 45 B առ ի բազմակարծեցան: — 46 կրկին լինել: —
 47 B մաղաքիմայն, C մաղաքիայն, F մաղաքիմայն.
 — A դաբարիովմայն, B իաբարիովմայն, C դաբա-
 րեամինայն, E դաբարիովմայն, F չարագրուած

a plerisque libri duplices aestiman-
 tur, Samuel, Malachim, Dabre haia-
 mim, Esdras, Ieremias cum Cinoth,
 id est Lamentationibus suis. Quo-
 modo igitur viginti duo elementa sunt,
 per quae scribimus hebraice omne
 quod loquimur, et eorum initiis vox
 humana comprehenditur, ita viginti
 duo volumina supputantur, quibus
 quasi litteris et exordiis, in Dei doc-
 trina, tenera adhuc et lactens viri
 iusti eruditur infantia.

«գաթթբեի ամենայն», — 48 E Երեմիայ. —
 E ողբօքն. — լատինը ունի Ieremias cum
 Cinoth, id est Lamentationibus suis:
 — 49 E եթէ. — 50 ABEF որով. — E «ա-
 մենայնի», փինկ. «ամենայն ինչ», ի: — 50—51 այս-
 պէս A (Հատանի) B, CD եբրայեցի բարբառով
 ճանաչի, E եբրայեցերէն յառաջ եկեալ բարբա-
 ռով Հասանի, F եբրայեցերէն յառաջ եկեալ
 բարբառով Հասին. — 52 EF նոյնպէս եւ: —
 52—53 B աստուածակերպ: — 53 AB գումա-
 րութեան, C գումարութեանցն, D գումարու-
 թեանց: — 54 E նշանագրաց: — 55—56 CD

զտակաւին զմատաղագոյն եւ զկաթնակեր
բարս առն արդարոյ:

Արդ թուեն Եբբայեցիք զգիրս Մով-
60 սիսի զայս ձեւ աւրինակի: Զառաջինն անու-
անեն Բրեսիթ, զոր մեքն Արարածս կո-
չեմք, եւ զերկրորդն Եղղէ անովթ, զոր մեք
Ելս ասեմք, եւ զերրորդն Ուրղիկերա, զոր
մեք Ղեւտական անուանեմք, եւ զչորրորդն
65 Ուաւեղարբեր, զոր մեք Թիւս ասեմք, եւ

ուսուցանել զաստուծոյ (D զամենայն) պաշտանն
առ ի խրատելոյ: — 57 A եւ զմատաղագոյն, BH
(E, էջ 1032) մատաղագոյն, CD մատաղագոյնն
եւ զխմարն. — E զկաթնասէր, H զկաթնա-
բարս: — 59 CDE եբբայեցիքն. — B զգգիրս.
— ABEEF չեք «Մովսիսի»: — 60 A զառինն:
— 61 A բերսիթ, C բերեսիթ, D բերեսիթ,
այսպէս Peresith կայ լատին օրինակներու մէջ
ալ, եբբ. תרשבת. Հմմտէ Եւսեբ., Եկ. Պամ.
«Որ կոչի առ մեզ Ծնունդք, առ Հեբբայեցիսն ի
գլխոյ գրոց կոչե, այսինքն ի սկղբանէ», էջ 471.
Հմմտէ «զի շէ սկղբանէն արար Աստուած զերկինս
եւ զերկիրն ոչ ի սկղբանէ ասէ Հեբբայեցիսն. այլ
ի գլխոյ ... ի գլխոյն ասէ, արար Աստուած զերկին
եւ զերկիրն շէ գլխոյն յոյնք ոչ շէ սկղբանէն գիտեն,
այլ կարճ ի կարճոյ» (տես ἐπι κεφαλαίου),
Վիւր., Մեկն. Արար. (Չեռ. Թ. 231, Թղ. 3բ).
Preuschen, Eusebius Kirchengeschichte,
Buch VI und VII, Leipzig 1902, էջ 31 կը

Primus apud eos liber vocatur
Bresith, quem nos Genesim dicimus.
Secundus Elle smoth, qui Exodus
appellatur. Tertius Vaiecra, id est
Leviticus. Quartus Vaiedabber, quem
Numeros vocamus. Quintus Elle ad-
dabarim, qui Deuteronomium prae-

դիտէ թէ Եւսեբեայ թարգմանիչը եբբայական
բառը չէ տառադարձած: — 61 CD մեք. —
BG արարածք, CD արարածք եւ ծնունդք:
— 62 AG չեք «եւ», — AI Ելեամովթ, BG
Ելեամովթ (B-ի մէջ «Լ» երուն վրայ կէտ կայ),
CD Ելէ եսովթ, եբբ. תמוש חלה, Հմմտէ
Եւսեբ., Եկ. Պամ., «Ելք կոչեն եբբայե-
ցերէն Չմաւովթ, զի է մեկնութիւն նորա՝ Այս
անուանք», էջ 471. Preuschen այս առթիւ
կը գրէ Hebräisch verstand der Uebersetzer
nicht. Er legte sich die syrische Tran-
skription in seiner Weise zurecht, ibid.
էջ 31: — 63 CD «կոչեմք», փխնկ. «ասեմք ի:
— 63—64 A չեք «եւ զերրորդն — անուանեմք»,
BF որդիեկրայ, CD ուղիեկրայ, իսկ EG որդի-
եկրա, որ նոյնպէս վերիպակ կը թուի, լատինն ունի
Vaiecra կամ Vaicra = נקרי, Եւսեբ., Եկ.
Պամ., «իսկ քահանայիցն Վիկարեայ, այսինքն
Եւ կոչեաց», էջ 471: — 63 E զորս: — 65 A

զհինգերորդն Ելքն հազդաբարիմ, զոր մեք
Երկրորդումն աւրինաց կոչեմք: Սոքա հնգե-
քեան են զիրք Մովսէսի, զր ճշմարտիւ-
Ներայեցիք Աւրէնս անուանեն:

70 Եւ երկրորդ գումարութեան առնեն
սկիզբն եւ թուեն զգիրսն Յեսուայ որդւոյ
Նաւեայ, որ առ ի Հեբրայեցւոց Յովսուէ
բէն Նուն անուանի, ապա զնեն զՍովփիմն,
որ է Դատաւորացն, ի նոյն յարեն զՀուութ,
75 զի որ ինչ ի Ժամանակս Դատաւորացն եղև,
զնոյն եւ Հուութ պատմէ. եւ երրորդ զՍա-

նուարեգաբեր, B նուարէդ արբեր, C ուայիեգաբ-
բեր, D ուայիեգաբեր, E նուարեգաբեր, G նուա-
րէթաբներ, I ուիտիեգաբեր, լատ. Vaiedabber,
եբր. ַוַיֵּדָבֵר, Եւսեբ., Եկ. Պամ., «իսկ թուոցն
կոչէ Ամսպակոտիմ», էջ 471, հմտէ Ἀριθμοί,
Ἀμμεισφραδεύμ, Eusebii Pamphili Historia
ecclesiastica, ed. Laemmer, Scaphusiae,
1862, էջ 471. — 65 A չէք «եւ». — կը կար-
դամ «Ելքն հազդաբարիմ», ABFG դաբարիս,
I դաբարիմ», CD էլքն հազդէ բայարիմ, լատինը
Elle addabarim, եբր. ַלֵּךְ אֲדָבָרִים, Եւսեբ.,
Եկ. Պամ., «իսկ երկրորդ աւրինացն՝ Աղեղա-
բերիմ, այսինքն Այս պատգամք», էջ 471: —
66 B կոչեմք, CD երկրորդ աւրէնս». — CD սո-
քայ. — B հինգեքեան: — 68 69 CD եբրայե-
ցիք (D եբրայեցիքն) ճշմարտիւ. — C անուանեմ.
— 71 սկիզբն եւ զնեն առաջին զգիրսն Յեսուայ

notatur. Hi sunt quinque libri Moysi,
quos proprie Thora, id est Legem
appellant.

Secundum Prophetarum ordinem
faciunt et incipiunt ab Iesu filio
Nave, qui apud eos Iosue ben Nun
dicitur. Deinde subtexunt Sophtim,
id est Iudicum librum. Et in eun-
dem compingunt Ruth, quia in diebus
Iudicum facta eius narratur historia.

որդւոյ Նաւեայ, F Յեսուայ: — 72 ABE առ-
եբրայեցւոց, F առ Հեբրայեցւոց, CD առ ի հե-
բրայեցւոցն: — 72—73 A յեսուբեն անուանեն
անուն, B յեսուբեն անուն անուանի, C Յե-
սովէբեն նուն անուանի, D Յեսովէբեննուն,
F Յովսուբեն անուն անուանի, G Յեսուբեն,
եբր. ַוַיֵּשֶׁבֵּת, Եւսեբ., Եկ. Պամ., «իսկ Յե-
սու որդի Նաւեայ՝ Յեսուբենն», էջ 471: —
73 AB EF ապա զսովփիմն, չէք «զնեն», CD եւ
զնեն երկրորդ զսովփիմն (D զսովփիմն), G ջոս-
թիմն, լատ. Sophtim, որուն վրայէն ուղղած եմ
հայերէնը, եբր. ַוַיִּשְׁפֹּט, Եւսեբ., Եկ. Պամ.,
«իսկ Դատաւորը եւ Հուութ առ նոսա կոչի Նաեոս
փատիմ» (?), էջ 471, Preuschen կը տառա-
դարձէ Naeosphatim, էջ 32: — 74 B յարեն,
CD ի նոյն յարեն եւ զՀուութ, E զՍուութ, զոր
ինչ: — 76 AB EF չէք «զնոյն եւ Հուութ».

մուէլ, զոր մէջ առաջին եւ երկրորդ
 Թագաւորութեանցն կոչեմք, եւ չորրորդ
 զՄաղաքիմն, որ է Թագաւորութեանց, որ
 80 յերրորդում եւ ի չորրորդում Թագաւորութեանցն կատարի: Ի այց առաւել ճշմարտագոյն է Մաղաքիմն՝ այսինքն է Թագաւորաց կոչել քան զՄաղաքովմն, որ նշանակէ Թագաւորութեանց, քանզի ոչ եթէ զայլ
 85 եւ այլ ազգաց Թագաւորութենէ նշանակէ խմբագիրն, այլ զՄիոյ զհարայելականէն, որ ի վերայ երկոտասան ցեղիցն սահմանեալ էր, հինգերորդ զՆասայեայն, վեցերորդ զՆրեմիային, եւ թներորդ զՆզեկիելին, ու թերորդ
 90 զերկոտասան Մարգարեիցն, զոր նոքա Թարեասարն կոչեն:

CD եւ երրորդ զգիրքն Սամուէլի դնեն: — 78 A համարեմք, B համարիմք, CD Թագաւորութիւն կոչեմք, EF յառաջին եւ յերկրորդ (E յերրորդ) Թագաւորութեանցն (E Թագաւորութեանց) համարիմք: — 78 B չէք «եւ չորրորդ»: — 79 ABEF մաղաքիմ, CD մալաքիմն, I մաղաքիմն, երբ. עֲמֻלִּים. — AE Թագաւորութեանցն, B որ Թագաւորութեանց: — 80 AB չորրորդում (B «ի չորրորդում», յետոյ «ի» վրայ դրուած է կէտ), E Թագաւորութեանցն, FG Թագաւորութեանց, CD զոր երրորդ եւ չորրորդ Թագաւորութիւն կոչեմք, լատ. ունի Regum = Թագաւորաց: —

Tertius sequitur Samuel, quem nos Regnorum primum et secundum dicimus. Quartus Malachim, id est Regum, qui tertio et quarto Regnorum volumine continetur. Meliusque multo est Malachim, id est Regum, quam Malachoth, id est Regnorum dicere; non enim multarum gentium describit regna, sed unius israelitici populi qui tribubus duodecim continetur. Quintus est Isaias. Sextus Ieremias. Septimus Ezechiel. Octavus liber duodecim Prophetarum, qui apud illos vocatur Thare asar.

82 ACD չէք «է»: — 84 B Թագաւորութեան, CD որ է նշանակ Թագաւորութեանց, որ է Թագաւորաց (D Թագաւորութեանց): — 84 E ազգաց Թագաւորութենէ, AF զԹագաւորութենէ, B զԹագաւորութեան, CD ազգաց նշանակէ: — 86 AF զհարայելականէն, CD զհարայելացոցն: — 86—87 CD զերկոտասան ցեղիցն պատմեն զսահման: — 88 A գեսայեն, B գեսայեան, E զեսայայն, CD զեսայեայ մարգարեութիւնն դնեն: — 88—89 B զերեմիային, ABF զեզեկիելին: — 90 A մարգարեիցն. — ABEF չէք «նոքա»: — AE Թարեասարն, CD Թարեասարն: —

եւ երրորդ դարձեալ գումարութիւն
 Եբրայեցւոց, յոր զորագիրսն կարգեն եւ
 այնր առաջին զՅօբ դնեն, եւ երկրորդ
 95 զԴաւիթ, առնեն եւ Հինգ մասենագրու-
 թիւնս, առաջին զԹուոցն զիր թուեն, եր-
 կրորդ զՍողոմոնին, երրորդ զԱռակացն, զոր
 նոքա Մասաղովթ կոչեն, եւ չորրորդ զԵկ-
 ղեսիաստէսն, զոր նոքա կոչելթ անուանեն,
 100 եւ Հինգերորդ զԱւրհնութիւնն Աւրհնու-
 թեանց, զոր նոքա Սիր ասիրիմ կոչեն, վե-

92 E երրորդն, CD եւ երրորդ գումարութիւն դնեն-
 դարձեալ զԵբրայեցւոցն: — 93 CD յոր եւ զորա-
 գրեանն: — 94 A զՅօվբ, B զօբ, E եւ այրն առաջին
 յյով դնեն, CD դնեն զՅօբն: — 94 A չէք «եւ»
 «երկրորդ»ին քով: — 95 «առնեն — զՍողոմոնին»
 չէք AB EF. — CD եւ երկրորդն դաղմանն: —
 97 CD զՍողոմոնին. զճանաչելն զհմաստութիւն եւ
 զերաս. A զառակաց, CD երրորդ (C երկրորդ)
 զառական, զոր սկանի ասելով. ունայնութիւն ու-
 նայնութեան է ամենայն, զոր նոքայ: — 98 ACD
 Մասաղովթ, G Մալասովթ, եբբ. תנשׁמ, Հմտե
 Եւսեբ., Եկ. Պամ., «եւ Առակքն Սողոմոնի, որ
 կոչի Նմղաթ», էջ 472, զոր Preuschen կը
 սրբագրէ «կոչին Մղաթ», = «Die Sprüche des
 Solomon, die Math heißen», loc. cit., էջ 32:
 — 98 C Հինգերորդ, D Հինգերորդ, փխնկ. «չոր-
 րորդ»ի: — 98—99 այսպէս կը կարդամ, A ունի

Tertius ordo Hagiographa pos-
 sidet. Et primus liber incipit a Iob.
 Secundus a David, quem quinque in-
 cisionibus et uno Psalmorum volu-
 mine comprehendunt. Tertius est Sa-
 lomom, tres libros habens: Proverbia,
 quae illi Parabolae, id est Masaloth
 appellant. Quartus Ecclesiasten, id
 est Coheleth. Quintus Canticum can-
 ticorum, quem titulo Sir assirim prae-

զեկելիաստէսն, B զեկղե աստէս, C զեկելէսիաս-
 տէսն, D զեկելիսիաստէսն, E զեկելէսիաստին,
 F զեկղեսիաստէսն. — G Եկլեսիաստէս: — 99 CD
 նոքայ. — A սեհեթ, BF սեհեղեթ, G սեհե-
 լեթ, C կոհեթ, DI կոհեթ, եբբ. תהת =
 Coheleth, Հմտե Zschokke, Historia sacra
 Antiqui Testamenti, Vindobonae 1910,
 էջ 217, իսկ Եւսեբ., Եկ. Պամ., «եւ Եկ-
 ղեսիաստէ, որ կոչի կոհեթ», էջ 472, զոր
 Preuschen «կղաթ» կը սրբագրէ, անգ, էջ 32,
 ծանօթ. 9: — 100 A Հինգերորդ, BEF չէք
 «Հինգերորդ», իսկ CD ունին «անուանեն եւ կամ
 արհնութիւն». — AB զարհնութեան, E զար-
 հնութեանն. — A արհնութեանցն: — 101
 AFG սերաթսիրիմ, B սիրաթ սիրիմ, E սիրաթ-
 սիմ, CD սիրասիրիմ, I մերաթմիրիմ, լատ. Sir
 assirim, եբբ. שיר אסימ, Հմտե Եւսեբ., Եկ.

ցերորդ զԴանիէլին, եւ թներորդ զԴարբէ
 իովմինն, որ նշանակէ զբանս աւուրց, բայց
 յայտնագոյն(ս) ասիցէ որ պատմութիւն ժա.
 105 մանակական, որ Գիրք Մնացորդացն ա-
 նուանին, եւ զերկոսեան ողջ ապրեցուցանել,
 ի մէջ, ու թերորդ զՆզրին, եւ այն առ ի
 Յունաց եւ ի Հռովմայեցւոց յերկուս գիրս
 բաժանեալ է, իններորդ զՆսթերայն:

110 Եւ այսպէս գումարին միանգամայն
 Հնոց աւրէնսդրութեան գիրք քսան եւ
 երկու ընդ ամենայն. Մովսէսին՝ Հինգ,
 Մարգարէիցն՝ ութ, սրբագրացն՝ ինն: Բայց
 ոմանք զՀռութ եւ զԿինովթ ընդ մարգա-
 115 ղէան կարգեն եւ ընդ նոսին Համարին, զի

Պատմ., Երգ երգոց՝ Սէրսերիմ, էջ 472: — 102
 A զԴանիէլն, BE զԴանիէլին: — 102—103 A
 զԳարբէովմինն, BFG զԳարբէովմինն, E զԳա-
 բրէովմինն, I զԳաբրիւլիմ, CD գիրքէ Հայամիմ =
 երբ. עִיטִּי וְרַבְרִי, Եւսեբէայ Հատուածը տե-
 սանք վերը, էջ 403: — 104 A ասացէ. — E
 զպատմութիւն: — 105—106 E անուանեն: —
 102—106 այսպէս կը կարդան CD եւ թն (D
 եւ թն) զբանս աւուրց (D աւուրցն), որ է Գիրք
 մնացորդացն, զոր նոքա գիրքէ Հայամիմ կոչեն: —
 106 A զերկոսին, DE զերկոսեանն: — 107 BF
 ի մէջ, E առ ի մէջ: — 107 CD ութերորդ դնեն

notant. Sextus est Daniel. Septimus
 Dabre haiamim, id est Verba dierum,
 quod significantius Chronicon totius
 divinae historiae possumus appellare,
 qui liber apud nos Paralipomenon
 primus et secundus inscribitur. Octa-
 vus Esdras, qui et ipse similiter apud
 Graecos et Latinos in duos libros di-
 visus est. Nonus Esther.

Atque ita fiunt pariter veteris
 legis libri viginti duo, id est Moysi
 quinque et Prophetarum octo, Hagio-
 graphorum novem. Quanquam non-
 nulli Ruth et Cinoth inter Hagio-
 grapha scriptitent, et libros hos in

զեղրին: — 108 ի Հռովմայեցւոց. — CD եւ է նա
 (D նայ) առ ի յունաց եւ ի Հռովմայեցւոց գիրս
 բաժանեալ: Գնեն իններորդ: — 110 A այսպէս:
 — 111 F աւրէնսդրութեանն: — 112 F երկուքս
 — C ընդ ամենն, D ընդ ամն., տես այս մասին
 իմ Բառաքնական գիտողութիւններս, Ա, էջ 11—
 14. — B Մովսէսին, E Մովսէսին, G Մովսէսին,
 CD Հինգ Մովսէսին, ութն մարգարէիցն, ինն
 սրբագրեանն, որ բովանդակի ի. եւ բ. (D իբ.):
 — 112 մարգարէիցն: — 113 B եւ զՀռութ: —
 114—115 A զմարգարեանն, BCD զմարգարէս, E
 զմարգարէսս: — 115 A Համարեն, B Համարմին,

այնու կարասցեն զՏնոյ աւրէնսդրութեանն.
քսան եւ չորս զիրս թուել:

Եւ արդ պարտ է գիտել յասացելոցս,
զի որ արտաքոյ քան զայս գումարութիւն
120 զիրք գտանիցին, ընդ անուանեալ յայտնու-
թիւնսն հարկ է համարել: Եւ իմաստու-
թիւնն Սողոմոնի, զոր բազումք նորա ա-
նուանեն, եւ Յեսու Սիրաքայ, եւ Յուզիթ,
եւ Տուբիա, եւ Հովիւ չեղեն արժանի կա-
125 նոնի, բայց զՄակաբայեցւոց զառաջին զիրան
գտաք գրեալ եբրայեցերէն եւ զերկրորդն
յունարէն, որպէս եւ անդստին ի խաւսիցն
է նշանակել:

CD թուեն, E կարգեն եւ համարին. — B այնոյ:
— 116 E կարգեսցեն, CD եւ այնու կարգեսցեն
(C կարասցեն) ի. եւ դ. (D իդ) զիրս թուել. —
A Տնոյ աւրենսդրութեան, B Տնոյ աւրենսդրու-
թեան: — 117 «թուել», հոս կը վերջանայ Սու-
քրեանի հրատարակութիւնը, տես սակայն շա-
րունակութիւնը Սարգիսեան, Յուլիս, էջ 156:
— 118 յուսացելոյն: — 119 B արտաքոյն: —
120 այսպէս AG, իսկ CD «գտանիցին գիրք»,
B չէք «գիրք», E գիրք գտցեն: — 120—121 E
ի յայտնութիւնսն ի հարկէ համարէ: — 121 DEG
իմաստութիւն. — E Սողոմոնի: — 122 CD

suo putent numero supputandos, ac
per hoc esse priscae legis libros vi-
ginti quatuor.

... ut scire valeamus, quidquid
extra hos est, inter apocrypha esse po-
nendum. Igitur Sapientia, quae vulgo
Salomonis inscribitur, et Iesu filii Si-
rach liber et Iudith et Tobias et
Pastor non sunt in canone. Macha-
baeorum primum librum Hebrai-
cum reperi. Secundus Graecus est,
quod ex ipsa quoque phrasi probari
potest.

նոր անուանեն: — 123 E Սիրաքա. — B «եւ
Գաւիթ», փենկ «Յուզիթ», ի, CD Յուզիդ. —
A Տովլիթ, C Տովլիայ, D մովլիայ, Սար-
գիսեան՝ Տուբիայ: — 124 ABG եւ Սար-
գիսեան չովիւն, CD եւ Հովիւ (D Հովին) կո-
չեցեալ զիրք չեղեն արժանի ի կարգ ածիլ ընդ
այլ կանոնեալսդ, այս մասին տես վերը: —
125 BG եւ Սարգիսեան զՄակաբայեցւոցն.
— CD գիրս: — 126 E գիրսն գտաք եբրայեց-
րէն. — 127 B չէք «եւ»: — G որպէս անդստին:
— 128 AE նշանակեալ, BG եւ Սարգիսեան
նշանակել:

ՋԵՐՕՆԵՒՄՈՍԻ ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ
ՍԱՂԱՒԱՐՏԵԱԼ

Ջրսան եւ երկուս տառս գոլ առ
Երբայեցիս՝ եւ եւս Ասորոց լեզուաւ եւ
Քաղղէացւոց վկայի. որ Երբայեցւոյն յաւէտ
կողմամբ սահմանակից է: Ջի եւ նոքա զքսան
եւ երկու տառս ունին նուևով Հնչմամբ.
այլ այլատարազիւք դրոշմամբք: Բանզի Սա-
մարացիք զհինգ մատեանս Մօսէսի նոյն-
քանիւք տառիւք գծադրեն: Կերպիւք միայն
եւ նշանաբեցիւք տարազծեալք: Եւ ստոյգ
է զի Եզրաս դպիր եւ օրէնսուսոցց. զինի զե-
րու թեանն Երուսաղէմի. եւ վերանորոգու-
թեամբ տաճարին ընդ զօրաբարիլիւ. զտառս
այլս եզիտ՝ որովք այժմ՝ վարիմք: Ջի մինչեւ
ցայն ժամանակ Սամարացւոց եւ Երբայեց-
ւոց նոյնք էին նշանադիրք. ներ զրոց որ եւ
թուոց. սոյն այս կարծիք ներ հանդիսի Ղեւ-
տացւոց եւ Քահանայից հաշուում, հան-
ճարեղաբար ցուցանի: Եւ անուն Տեառն
քառատառ ներ ոմանց յունականաց մատե-
նից. մինչեւ ցայսօր նախկնիւք զրօք արտա-
դրեալ գտանեմք. Այլ եւ Սաղմոսի երես-
ներորդ վեցերորդ. եւ հարիւրորդ տասնե-
րորդ. եւ հարիւրորդ մետասաներորդ. եւ
հարիւրորդ ութեւտասաներորդ. եւ հա-

րիւրորդ քառասներորդ չորրորդ. Թէպէտ
զանազանաւ չափու զրին. սակայն նուևոյ
թուոց շարահիւսին այբուբենիւ: Եւ Երե-
միայի ողբն՝ եւ աղօթք նորուն: Ծաեւ
Սաղմոնի ներ վերջում Առակաց՝ յայնմանէ
վայրէ՝ նորում ասէ. զկին ժրագլուխ եթէ
ոք գտցէ. նոյնիւք արժաբէտիւք կամ ստի-
քիւք ի բաց կոծոպին: Բայց հինգ տառք
կրկինք են առ Երբայեցիս: ԿաՖ. Մէմ.
Նուն. Պէ. Սադէ: Ջի այլաբար զրին սոքօք
սկզբունք եւ մէջք բայից. այլապէս աւարտք:
Ուստի եւ հինգ գիրք ՚ի յորովից իմն կրկնակք
թուին. Սամուէլ՝ Մէլաքիմ. Դիբրէ հայա-
միմ. Եզրաս. Երեմիաս. հանդերձ Ճինօթիւ՝
այս է Ողբովք իւրովք: Արդ ուրեմն որպէս
քսան եւ երկու տառք են, ի ձեռն որոց
զրեմք երբայեցերէն զամենայն զոր խօսիմք.
եւ նոցա կցմամբ ձայն մարդկային պար-
փակի. այսպէս քսան եւ երկու մատեանք
ստորիմանին. որովք իրրու տառիւք եւ
առօկսմամբք, ՚ի ներհմտու թեանն Աստու-
ծոյ. եւ զիռ եւս տհաս եւ կաթնարոյծ
առն արդարոյ խրատի օխմարութիւն:

Առաջներորդն առ նոսա զիրք Կոչի
Բերէսիթ. զոր մէք կոչեմք ծննդոց. նաեւ
Արարածք: Երկրորդն Վէէլէ սէմօթ. որ ելք

յորջորջե: Երրորդն Վիկիրայ. այսինքն է
Ղեւտացւոց: Չորրորդն Վայէ դաբբէր. զոր
թիւս առձայնեմք: Հինգերորդն Ելէ հազ-
դէբարիմ. որ երկրորդ օրէն նախանշա-
նակի: Այսքիկ են հինգ զիւրք Մօսէսի.
զորս յատկապէս Թօրա. այս է զՕրէն
վերաձայնեն:

Երկրորդ զՄարգարէից կարգն առնեն:
Եւ սկսանին ՚ի Յեսուայ որդւոյ Մաւեայ.
որ առ նոսա Յեսուէ բին Նուն ասի: Զինի
այնորիկ ստորահիւսնն զսօֆէտիմն. այս է
Դատաւորացն զիւրք. եւ ՚ի նոյն շարայարեն
զՀռութն: Բանզե յաւուրս դատաւորաց
արարք նորա ճառին պատմութեամբ: Եր-
րորդ հետեւի Սամուէլ. զոր մէք թագաւո-
րաց զԱռաջներորդ՝ եւ զերկրորդ ասեմք:
Չորրորդ Մէլքիմ. այս է թագաւորաց.
որ երրորդիւ եւ չորրորդիւ թագաւորաց
մատենիւ շարունակի: Բայց յաւէտ բարե-
գոյն է Մէլքիմ այս է թագաւորաց ասել.
քան Մամրօթիմ՝ այսինք է թագաւորու-
թեանց. զի ոչ բազմաց ազգաց գրեաց զթա-
գաւորութիւնս՝ այլ միոյ իսրայեղացւոյ ժո-
ղովրդեան. որ ցեղիւք երկոտասանիւք պա-
րունակի: Հինգերորդն Յասիաս: Վեցերորդն
Երեմիա: Եօթներորդն Եզէկիէլ: Ութերորդն

երկոտասան Մարգարէքն՝ որ առ նոսա կոչե
Թէրէ ասար:

Երրորդ կարգ զՀաջիօզրաֆայն պար-
փակէ: Եւ զառաջներորդ զիւրք սկսանի ՚ի
Յօբայ. երկրորդ ՚ի Դաւթէ. զոր հինգ հա-
տորօք, եւ միով մատենիւ Սաղմոսաց շա-
րունակեն: Երրորդն է Սաղմոն զերիս զիրս
ունելով. զԼուսինն. զորս նորա Միսէ. այս
է Ասակաց յորջորջեն: Չորրորդն Էկզե-
սիաստէս. այս է Կօհէլէթ: Հինգերորդն երգ
երգոց. զոր վերնագրով Սիրհասիրիմ նա-
խանկարեն: Վեցերորդն է Դանիէլ: Եօթ-
ներորդն Դիրէ հայամիմ. այս է Ճառք
աւուրց. որ բացորոշաբար Բրօնիկօն բովան-
դակի Աօտուածայնոյ պատմութեանն կա-
րեմք յորջորջել. որք զիւրք առ մեզ Մնա-
ցորդաց առաջներորդ եւ երկրորդ ենթա-
դրին: Ութերորդն Եզրաս. որ եւ նմանա-
պէս՝ առ Յոյնս՝ եւ Դաղմատացիս յերկուս
զիրս բաժանեալ է: Իններորդն Եսթեր:

Արդ այսպէս լինին միահամուռ հնոյ
օրինին զիւրք քսան եւ երկու: Այս է. Մօ-
սէսի հինգ՝ եւ Մարգարէիցն ութ: Հաջիօ-
զրաֆօրում այս է սրբագրացն ինն: Թէպէտ
ոչ երբեք զՀռութն. եւ զԿինօթն ի մէջ
Հաջիօզրաֆիցն գրոտեն. եւ զզիրս զայսոսիկ

ներ իւրում համարում կարծեն շարա-
թուեալս. եւ ի ձեռն այսորիկ գոլ նախկնի
օրինի մատեանս քսան եւ չորս:

... զի կարասցուք գիտել՝ զինչ ինչ
արդեօք արտաքոյ սոցա է՝ ի մէջ ծածկե-
լոցն գոլ զնելի: Ապաքէն իմաստութիւնն.
որ ՚ի յորովից Սաղոմոնի ենթազրի: Եւ Յե-
սուայ որդւոյ Սիրաքոյ գիրք՝ եւ Յուզիթ
եւ Տուրիթ՝ եւ Պաստօր. ոչ են ներ կանօ-
նում: Մակարայեցւոյ զառաջներորդ գիրան
Երբայական գաի: Երկրորդն Յունական է.
որ յայնմանէ եւս տրամաբանութենէ փոր-
ձիլ կարէ:

1-9-73, 27 1 ը 4
2-7-73, 2 2 ը 4

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0795222

